د اعلیحضرت امان الله خان اصلاحات او سقوط

عبدالباري جهاني

په افغانستان کی چی هر وخت د ترقۍ، تغییر او تنویر کلمات یادېږی نو داعلیحضرت امان الله خان نوم به سم ورسره ملګری وي. د افغانستان په تاریخ کی به هیڅ مشر په دغه اندازه له خپل اولس او د هغه له ترقۍ سره د هغه په اندازه ژوره، صمیمانه او صادقانه لېونۍ مینه نه وي ښودلې. د افغان اولس د نېکمرغه کولو، عصری کولو او پر مخ بېولو سره د امان الله خان مینه د یوه پاچا مینه نه، بلکه د یوه شاعر، هنرمند او نقاش مینه وه، چی زیاتره په احساس افاده کېدله. خو لکه څرنګه چی بیده اولسونه د خپلو هنرمندانو او شاعرانو د احساس په ژبه ډېر ناوخته پوهېږی، دغه راز د خپل دې وطن پالونکي پاچا په نېکو احساساتو او سپېڅلي مینی هم هغه وخت وپوهېدل او هغه وخت یې د ارمان او افسوس اوښکی پسی تویولې چی هغه د دوی او د خپل ګران هیواد له تودې غېږی څخه، چی ده د جنون ترسرحده مینه ورسره درلوده، ډېر لیری تللی وو، او نور یې د بیرته را ستنېدلو امکان موجود نه و. هغه په ژوند د خپل اولس دپاره مړ سوی وو، او هغه ژبې چی د ده په یاد وګړېدلې، د ده د ارمانونو دښمنانو وار په وار غوڅې کړې.

اعلیحضرت امان الله خان، چی په نړۍ کی د وخت د تر ټولو ستر استعماری طاقت په مقابل کی د سر پورته کولو او د جنګ داعلانولو په افتخار خپل اولس په جوش او خروښ استقبال کړی او دغازي لقب یې ورکړی و، خپل هغه اولس صرف د ترقۍ، ازادۍ او پر مختګ سره د هغه د لېونۍ مینی په ګناه د کافر او لاتې په نوم له ملکه وشاړه. خو د هغه پیل کړي اصلاحات ناکام نه، بلکه د ناپوهانو او داړه مارانو د اغتشاش له امله د لنډي مودې د پاره بند سول. او د دې اغتشاش سره ګواکي د اماني نهضت کمبله ټوله سوه. خو افغان اولس د شلمی پېړۍ په وروستیو لسیزو کی د دوهم ځل داخلی جنګونو تر پیل کېدلو پوری ، د ترقۍ او پرمختګ پر لور ، کله بیده او کله ویښ ګامونه پورته کړل.

افغانستان د برتانوي استعمار څخه د استقلال د ګټلو په وخت کی داسی هیواد وو چی سړی یې د خپلو تقریبا ټولو ګاونډیو هیوادونو څخه وروسته پاته بللای سی. سواد د نشت په اندازه وو، او خلکو به حتی خپل خصوصی او کورني لیکونه په مُلا لیکل او لوستل. او د ژوند د تقریبا ټولو معلوماتو او اطلاعاتو منبع یې ملایان او د جوماتونو انګړونه وه. راډیو وجود نه درلود او د یوه ښار څخه تر بل ښار پوری د سفر کولو دپاره کله شپې او کله هفتې په کار وې .مطبوعات د نشت په اندازه وه. د اعلیحضرت امان الله خان د پاچاهي په لومړیو شپو ورځو کي یوازي د امان افغان په نوم ورځپاڼه او په وروسته کي څو نوري محدودي دولتي او مستقلي ورځپاڼي خپریدلې. دا ورځپاڼي هم یوازي په پایتخت او لویو ښارونو کي، هغه هم یوازي محدودو باسوادو، خلکو لوستلې. خلکو، په عمومي صورت، د بازار په اوازو ګوزاره کوله او چی څه یی اوریدل هغه یی منل .اعلیحضرت امان الله خان حتی د اطلاعاتو وزارت نه درلود. ځکه ده فکر کاوه چی د ده نیت څرګند دی او د اصلاحاتو په هدف او ګټور توب یی ټول وګړي پوهیږي .خو خبره هغسي نه وه. د اصلاحاتو دښمنانو د هیواد خلکو ته د ده پیغام نه یوازي نه رساوه بلکه په غلط ډول یی ور رساوه. اعلیحضرت امان الله خان غوښتل چي د ۱۹۲۱، ۱۹۲۴ او ۱۹۲۸ کلونو د لویو جرګو غړي او وکیلان به د ده پیغامونه د خلکو تر غوږونو ورسوي خو هغوی زیاتره ده او د ده اصلاحاتو ته وفادار خلک نه وه او چی خپلو سیمو ته ستانه سول خلک یی د خپل پاچا پرضد وپارول.
لیون پولادا ص ۱۵۵

Ketabton.com

اصلاحات

ډیر کسان فکر کوي چی د اعلیحضرت امان الله خان اصلاحات له وخت څخه مخکي وه، ځکه نو خلکو او محافظه کارو عناصر د هغوی په مقابل کی عکس العمل وښود او بالاخره د ده د پاچهی د سقوط سبب سول. په داسي حال کی چی، په لومړي سر کي، د هغه د ځینو اصلاحاتو ډیر تود هرکلی وسو او د ټولني د پرمختګ او عمومی همکاری د زیاتولو لپاره ډیره ګټور ثابت سول. د هغه د اصلاحاتو مخالفینو او هغو لیکوالانو او مورخینو چی د ده د مخالفو رژیمونو تر تاثیر لاندي یې لیکني وکړې، یوازي هغو اصلاحاتو ته ګوته ونیوله چی د افغانستان محافظه کارو عناصرو او د ټولني عنعنوي او بیسوادو خلکو ته نا بلده او د منلو وړ نه وه. د مرحوم میرغلام محمد غبار په شمول، هغو منورینو چي د اعلیحضرت امان الله خان د اصلاحاتو له نهضت څخه یی باید په کلکه دفاع کړې وای هم د هغه او د هغه د اصلاحاتو په برخه کی یو ډول مبهم نظر ورکړ. ډیرو مورخینو او لیکوالانو د اصلاحاتو د ناکامی ډیر لوی علت د امان الله خان اشتباهات او ځینی تلواري او بې وخته حرکتونه بللي دي . په داسي حال کي چي د هغه ځینی ناکاره او نا اهله ملګري، ځیني نامرده انډیوالان او حتی ځیني خاین عالي رتبه حکومتي مقامات د اماني نهضت په سقوط کي د هغه تر اصلاحاتو لوی رول لري.

اعلیحضرت امان الله خان ځیني داسي اصلاحات اعلان کړل چي اصلاحي نهضت اصلا د هغوی د عملي کولو لپاره پیل سوی وو او که ده له ځان سره ښه او ریښتوني ملګري لرلای، ښې او پر وخت مشورې یی ورکړي وای او اصلاحات سم

(c) ketabton.com: The Digital Library

عملي سوي واى ښايي نهضت له سره ناكام سوى نه واى. په اجتماعي برخه كي د انسانانو خرڅول كيدل او رانيول منع اعلان سول او د ټولني، په تيره بيا هزاره ګانو، له خوا يى تود هركلى وسو. بيګار يى منع كړ او يوازي د سړكونو جوړولو لپاره، چي د ټولني هر فرد ته يى ګټه رسيدله، بيګار او وړيا كار حتمي وبلل سو. د لومړي ځل لپاره يى د ټولني د هري برخي لپاره منظم قوانين وضع كړل. د اداري فساد د له منځه وړلو په برخه كى اكثر اقدامات يى هم ګټور وه او هم يى تقريبا د ټولو خلكو له خوا هركلى وسو. د مالياتو ټول سستم يى له سره تنظيم كړ او حكم يى وكړ چى ماليات بايد د جنس په توګه نه بلكه په نغدو پيسو واخيستل سي .اضافي ماليات يى، لكه د ملكې د سرغوړي، لغو او غيرقانوني اعلان كړل. د افغانستان لپاره لومړنى كلنى بودجه يى، چي تر دغه وخته پوري چا نه پيژندله، منظور كړه. د حكومتي باقياتو سستم يى، چى د يوه سړي او حتى د هغه د اولادونو ژوند يى تهديداوه، له منځه يووړ. مركزي او ولايتى شوراګاني يى، چى ځيني يې انتخابي او ځيني يې انتصابي وې، منځته راوړې. له خارجي هيوادونو سره يى ډيپلوماټيک اړيكي ټينګ كړل او افغانستان يى تقريبا په ټولي نړى وپيژاند. د قبايلى خانانو، درباريانو، او د شاهي كورنئ د ليري خپلوانو او سردارانو خاص امتيازات او تنخواګاني يى لغو كړې. د مخابراتو او ارتباطاتو پراخي پروژې يې تر كار لاندي ونيولې. نوي سړكونه يى جوړ كړل، زاړه سړكونه يى ترتيم كړل، د ټلفون او ټلګراف خدمات يى پراخ كړل، د پوستې سستم يى بهتر كړ او افغانستان د پوستې د بين المللى ټولني غړى سو، پلونه يى اباد كړل او د افغانستان د ملكي هواګرځني لومړنى پروګرام يى پيل كړ.

اعليحضرت امان الله خان، له خپلي لومړئ ځوانى څخه، په دې پوهيدى چى د ده د هيواد د وروسته پاته والي يو لوى علت بيسوادي او له نړئ څخه بيخبري ده. كله چى قدرت ته ورسيدى، له هغي لومړئ ورځي يې د ټولني د تعليم او تربيې د سستم بهتر كولو ته ملا وتړله او د خپلي پاچهى تر پايه پوري يى د اصلاحاتو تر بلي هري برخي دغي خواته زياته توجه وكړه. ليون پولادا ليكي په دي كي هيڅ شک نسته چى د هغه په اجتماعي اصلاحاتو كي د تعليم او تربيې په برخه كي اصلاحات تر ټولو مهم وه. نه يوازي د ده له خپله نظره بلكه د ټولني د راتلونكي لپاره هم. د ده له نظره د تعليم او تربيې د اهميت اټكل له دې څخه كيدلاى سي چي د ده د پاچهى به وخت كي د تعليم او تربيې مډال تر ټولو ملكي او پوځي مډالونو مهم وو. د اوسني افغانستان د مشرانو ټول نسل په مستقيم او غير مستقيم ډول د امان الله خان د تعليم او تربيې د سستم محصول دى. كه امان الله خان د تعليم او تربيې په برخه كى ابتكارونو ته توجه نه واى كړې او د ښووني او روزني د ودي او انكشاف جرأت يى نه وكړى ننني افغانستان به د عصري كيدلو په لاره كي تر نن ورځي ډير كلونه شاته پاته واى. يوشى چي نه په ډيرو پيسو تر لاسه كيدلاى او نه په زور د چا لاسته ورځي هغه تعليم يافته او روزل سوې بشري قوه ده. پولادا ص ۸۹

د افغانستان په تاريخ كي هيڅ پاچا او مشر د هيواد له ښووني او روزني سره، نه له ده نه مخكي او نه له ده څخه وروسته، دومره ليونى او ريښتوني مينه ښودلې ده.هغه په كال ۱۹۲۵ كي كندهار ته د خپل پنځه ديرش ورځني سفر په ترڅ كي پخپله ښونځيو ته ولاړ، د ښوونكو تعليمي سويه يې وكتله، له شاګردانو څخه يې پوښتني وكړې، د حاضرئ كتابونه يې وكتل د دايمي غير حاضرانو په باره كى يې ، چي شمير يې ۱۸۹ تنو ته رسيدى، له حكومتي مامورينو څخه تحقيقات وكړل .شاګردان او د هغوى مشران يې ور وغوښتل او د شاګردانو مشران يې پنځه پنځه روپۍ جريمه كړل. هغوى ته يې د ښونځيو د تاسيسولو او عصري تعليم او تربيې د هدفونو او ګټو په باره كي مفصله وينا وكړه او دا يې هم ورته وويل چي كه په راتلونكي كي د هغوى اولادونه ښونځيو ته حاضر نه سي نو دوى ته به سختى سزاوي وركړي. حاكميت قانون ص ۴۴

اعليحضرت د مذهبي او ژبني تبعيض د له منځه وړلو په منظور حكم وكړ چي پښتانه، فارسي ژبي او هندوان دي، چي تر دغه وخته يې په جلا جلا ښونځيو كي درس وايه، ټول په يوه ښونځي او ګډو ټولګيو كي سبق وايى. هغه دغه راز حكم وكړ چي لومړنئ زده كړي د ټولو افغانانو لپاره حتمي او جبري دي. هغه كتاب ص ۴۵

اعليحضرت امان الله خان كندهار ته د خپل سفر په ترڅ كي، تقريبا هره ورځ، له سل ګونو او حتى زرګونو خلكو سره ناستي درلودې. د جمعې د لمونځونو امامت يې پخپله كاوه او په ويناو كي يې د نورو ملى مسلو ترڅنګ، پرعصري ښووني او رزوني باندي، چي د هري ټولني د پرمختګ اساس دى، هر وخت ټينګار كاوه. هغه پخپله يوه وينا كي وويل چي ځيني ملايان او سپين ږيري، په پټو سترګو او پرته له دې چي زموږ د ښونځيو په پروګرام يې ځانونه خبر كړي وي، هغه چټي او بې‌ځايه بولي. هغه پخپله وايي چي د جمعې په ورځ يې په خطبو او په ښار كي د ګرځيدلو په ترڅ كي له خلكو سره د ښونځيو د ګټو په باره كي خبري وكړې. هغو شاګردانو ته يې چي په ښونځي كي يې غير حاضري نه كوله نغدي پيسې په انعام كي وركړې. ۱۳۰ تنو شاګردانو ته يې چي تازه ښونځي ته شامل سوي او د ده له حضور څخه تير سوي وه نغدي پيسې وركړې او هغه شاګردان يې چي غير حاضري يې كوله جريمه كړل. هغه كتاب ص ص ۵۰-۵۱

اعليحضرت امان الله خان، د هيواد د سختو مالي ستونزو سره سره، د ښووني او روزني خواته ځكه ډيره زياته توجه واړوله چي په دې پوهيدى چي د هغه د پراخو اصلاحاتو لپاره پوهو او تعليم يافته كسانو ته ضرورت لري. هغه ښوونه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

روزنه جبري کړه او په عامو ځایونو کی یی اعلانونه وکړل چي ټول خلک مجبور دي چي خپل ماشومان ښونځی ته واستوي او حکومتي مامورینو ته یی خبرداری ورکړ چی که خپل ماشومان په ښونځي کي داخل نه کړي نو ښایی جریمه سي او هم ښایی له وظیفې څخه برطرف کړل سي. هغه دغه راز د منځنیو او لوړو زده کړو د شاګردانو د تشویقولو په منظور هغوی ته په میاشت کي یوه لږه اندازه پیسې ورکولې او تر یوه حده یی د هغوی د جامو غم خوړ. ګریګوریان ص ص ۲۴۰-۲۴۱

اعلیحضرت امان الله خان، د ملایانو او حضرتانو د پروپاګندونو او تبلیغاتو په خلاف، چي ویل یی امیر د هغوی ماشومان بهر ته لیږی او هغوی په بهرنیو هیوادونو کي کافران کوي، بهر ته د لیږل کیدونکو شاګردانو ټول کړه وړه تر سختي څارني لاندي نیول. کله چي به شاګردان بهر ته لیږل کیدل هغوی مجبور وه دا ژمنه وکړي چي روژه به نیسی، لمونځونه به کوي او د مسلمانانو په ټولو اخترونو او مقدسو مراسمو کي به برخه اخلي. کله چي عیسوي شاګردان کلیسا ته ځي او هلته د خپل انجیل په لوستلو لګیا سي نو افغاني شاګردان باید د خپلي عقیدې د غښتلي کولو لپاره قرآن شریف ولولي.
شاګردانو ته ویل کیدل چي د خوراک او څښاک په وخت کي د قرآن شریف احکام په کلکه رعایت کړي. شاګردان د نڅا کولو، د غیر اخلاقي نمایشونو د ننداره کولو او له ښځو سره د اړیکو د ساتلو څخه منع وه. که هر شاګرد له دغو مقرراتو څخه سرغړونه کړې وای هغه بیرته هیواد ته را غوښتل کیدی. د شاګردانو د کړو وړو د څارلو لپاره، له هري وړې ډلګی سره یو تن لیږل کیدی او هغه به، وخت په وخت، مقاماتو ته خپل رپوټ ورکاوه. ګریګوریان ص ص ۲۴۲-۲۴۳

اعلیحضرت امان الله خان په دې پوهیدی چي د امان افغان په نوم یوازینی جریده، چي د سراج الاخبار ځای یی نیولی وو، نه هر وخت د افغانستان ټولو ولایاتو ته لیږل کیدلای او نه د اطلاعاتو په ترلاسه کیدلو کي د خلکو تنده ماتولای سي. هغه د خپلي پاچهی په لومړیو شپو ورځو کي یوازي د آزادو مطبوعاتو تحریک پیل نه کړ بلکه یو مطبوعاتي انقلاب یی راووست. د مطبوعاتو په ساحه کي یی داسي اور ولګاوه او داسي رڼا یی خپره کړه چي تر نن ورځي پوري یې چا د بیرته خاموشولو توان نه دی پیدا کړی. د لومړي ځل لپاره، خلکو ته، د هیواد په تقریبا ټولو ولایاتو کي، پر خپل حکومت باندي د انتقاد کولو زمینه برابره سوه؛ خلکو ته د انتقاد کولو او نظر څرګندولو جرأت ورکړه سو او په انصاف سره ویلای سو چی که دغه منور پاچا نه وای ازاد مطبوعات به ، خدای خبر، چي کله او څرنګه پیل سوي وای. په کال ۱۹۲۰ کي په جلال اباد کي اتحادمشرقي په خپرونو پیل وکړ او په هماغه کال په هرات کي د اتفاق اسلام په نوم اخبار له چاپه راووت. د افغانستان په شمال کي د بیدار په نوم اخبار او په مزار شریف کي د اتحاد اسلام اخبار خپروني پیل کړې. په کال ۱۹۲۱ کي په بغلان کي اتحاد بغلان، په کال ۱۹۲۲ کي په قطغن کي اتحاد خان آباد، په کال ۱۹۲۱ کي په کندهار کي طلوع افغان، په کوهستان کي ستاره افغان په خپرونو پیل وکړ. په کال ۱۹۲۳ کي په کابل کي د حقیقت په نوم اخبار له چاپه راووت او په هماغه کال د انیس په نوم ورځپاڼي په پښتو ژبه خپروني پیل کړې. ګریګوریان ص ۲۴۵

اعلیحضرت امان الله خان ملي یووالي ته، چي د ترقی او سمسورتیا بنسټ دی، ډیر ښه متوجه وو او تل به یې په خپلو ویناو کي د ملي یووالي تبلیغ کاوه. د افغانستان په تاریخ کي ښایی ډیرو لږو پاچاهانو د ملي وحدت له تبلیغولو سر دومره څرګنده علاقه ښودلې وي. پاچا امان الله خان کندهار ته د خپل سفر په ترڅ کي د جمعې د ورځي په یوې خطبې کي وویل" هر څوک چي په افغانستان کي اوسیږي، له استثنی پرته، افغان بلل کیږی او د دې هیواد ټول اقوام مسلمانان دي. د هیچا لپاره دا وړ نه ده چي له اسلامیت او افغانیت څخه مخ واړوي او په خپل قوم ونازیږي. د خپل قوم ل امله ځان تر نورو ممتاز وبولي او که څوک قومیت تر اسلامیت لوړ بولي نو د هغه ایمان حتما کمزوری او عقیده یې سسته ده"...
له ښووني او روزني، اصلاحاتو، عدالت، ډیموکراسی او د ښځو له حقوقو سره د اعلیحضرت امان الله خان مینه د هغي وینا څخه ښکاري چي اروپایی هیوادونو ته د سفر د پیل په وخت کي یی په کندهار کی له خلکو سره د خدای په امانی کولو په ترڅ کي کړې ده. هغه وویل :لومړی خو زه د خدای تعالی او د هغه له پیغمبر څخه راضي او مشکور یم. بیا نو په داسي حال کي چي اوښکي مي په سترګو کي دي، غواړم تاسي ته ووایم ټولو هغو شیانو ته چي تاسي اشاره وکړه هغه خو لومړی خدای تعالي او دوهم تاسي پخپله کړي دي. زه د خدای تعالی شکر اداکوم او له تاسي څخه مننه کوم او له خدای تعالي او تاسي څخه د نوري مرستي غوښتنه کوم .بهر ته زما د سفر کولو هدف تاسي ته د ګټي رسول دي. زه غواړم داسي نوي شیان ستاسي لپاره انتخاب کړم چي موږ یی اوس نه لرو... ده خلکو ته وویل چي له هیواد سره مینه ولری، له خپلي خاوري څخه دفاع وکړی او دا په یاد ولری چی تاسي ټول یو ملت یاست. ده وویل پاچا د امر کولو حق نه لري. دا حق چا له منځه وړی دی؟ ما له منځه وړی دی. ځکه چی خدای تعالی وایی چي موږ باید له خلکو سره سلا مشوره وکړو. نو زما نصیحت ته غوږ ونیسی او هیڅ وخت د یوه دیکتاتور پاچا د لاندي ژوند مه کوی. خرافات پرستي مه کوی. د مثال په توګه ځینو بیخبرو ملایانو تاسي ته د مذهب ځنځیرونه اچولي دي. دوی تاسي ته د مذهب په باره کی غلط معلومات درکړي دي، او تاسي یی غولولي یاست. تاسي باید هغه څه ومنی چی خدای تعالی او د هغه پیغمبر امر درته کړی دی. تشي د ملا خبري مه منی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه دغه راز درته وايم چي تاسي بايد د خلکو ترمنځ توپير ونه کړی. تاسي ټول يو هيواد او د يوه بل ورونه ياست. زه غواړم په دغه برخه کي ستاسي رايه واخلم. او ټولو خلکو سمدستي لاسونه پورته کړل. زه دغه راز درته وايم چی له خپلو ميرمنو سره ښه سلوک وکړی. له هغوی سره بد مه کوی ځکه چی دوی هم خدای تعالی ته اميد لري، بشر دی او حقوق لري. تر يوې ښځي زياتي مه په نکاح کوی ځکه چي تاسي يی ساتلای نه سی. تاسي بايد خپل ماشومان ښونځيو ته وليږی. تاسي بايد خپل ماشومان د زده کړو لپاره بهر ته وليږی. خپله ټوله شته مني د خپلو ماشومانو په ښوونه او روزنه ولګوی. ما چي هر څه درته وويل هغه د خدای تعالی او د هغه د پيغمبر احکام دي .ستيوارټ ص ۳۲۰
کندهار ته د سفر په ترڅ کي د خلکو په منځ کي د هغه له يوې وينا څخه ښکاري چي حکومتي اداري ټولي په فساد کي ډوبي دي. هغه ته اداري فساد له ډيرو پخوانيو وختونو څخه په ميراث پاته سوی وو او د ده لپاره ګرانه وه چي په يوازي سره يې د دې مهلک اجتماعي دښمن ريښې ايستلي وای. هغه خلکو ته په وينا کي وويل چی ما د خپل مظلوم او نيستمن رعيت د سر او مال څخه د ظالمانو او تيري کونکو د لاس لنډولو لپاره نظامنامې جوړي کړې. خو څوک په هغه عمل نه کوي او يا سم نه دي وربانديي پوهيدلي. حاکم د خلکو هستي د ځان بولي او وايی چي خلک بايد رشوتونه ورکړي او ميلمستياوي ورته وکړي. ملا وايی خلک بايد هغه ته خيراتونه ورکړي او څوک يې بايد له حلواخوريو څخه را ونه ګرځوي. کاتب وايی له خلکو څخه پيسې اخيستل د هغه حق دی. قاضي فتوا ورکوي چي د خلکو د دعوو د فيصله کولو په وخت کي چي له هغوی څخه هر څه وغواړم هغه ماته حلال دي. حاکميت قانون ص ۸۴
اعليحضرت امان الله خان له يوې خوا د هيواد د عصري کولو او پر مختګ لپاره په هره برخه کي ژور اصلاحات پيل کړل او له بلي خوا، په يوازي سر، د خپلو ټولو مخالفو ملايانو، روحانيونو، خانانو، فاسدو او رشوت خورو مامورينو او داړه مارانو او قاتلانو په غيږ ورغی. هغه فکر کاوه چي که يو زړه ور او وطن پالونکی مشر له جديت څخه کار واخلي نو غلا، فساد او بې امنيتۍ ته خاتمه ورکولای سي. په داسي حال کي چي تر څو پوري د غلا او بې امنيتي علتونه له منځ ولاړ نه سي يوازي د داړه مارانو په نيولو او په سزا رسولو کار نه کيږي .اعليحضرت امان الله خان د کندهار د سفر په خاطراتو کي ليکي چی د کندهار امنيت په دې اندازه خراب سوی وو چي که ما ګناه کارانو ته سزا ورکړې نه وای نو امنيت به نه وای راغلی. بالاخره مي د مفسدينو په سزا رسولو او وژلو بنا وکړه او څو ورځي مي د قصابانو په څير قصابي وکړه. په زړه کي مي وويل چی زه کندهار ته د کار لپاره نه بلکه د قصابۍ لپاره راغلی يم. تر څو چي په څو ورځو کي مي کندهار له اشرارو څخه پاک کړ او ښار آرام سو او په ټول ښار کي نه لوی او نه کوچنی غل ليده کيدی. اعليحضرت امان الله خان ټول هغه ظالم خانان، چي دی يحيی خان د مثال په توګه يادوي، په سزا ورسول او ځيني يې اعدام او قتل کړل چي د خپلو ځانونو د ساتلو او دښمنانو د ځپلو لپاره يی غله او داړه ماران ساتلي وه .حاکميت قانون ص ۲۲۴

د افغانستان په تاريخ کي به هيڅ مشر د خپلو خلکو سره دومره له نيژدې نه وي کښينستلی او دومره د زړه له کومي مينه به يې نه وي ورسره کړې. اعليحضرت امان الله خان خپل سلطنت د هيواد د اکثريت مظلومانو او غريبانو باله اود کندهار خلکو ته د خپلي هغي وينا په ترڅ کي چي د پچي په اساس يې د عسکري خدمت د ښيګڼو په باره کي ورته کوله وويل" ټول په دې پوه سی چي زما سلطنت د خان او ملا، ملک او مخورينو سلطنت نه دی. بلکه زما حکومت د عاجزانو، غريبانو، کروندګرو او کسب کارانو د ژوند د ښيګڼو دپاره دی. او په هره وسيله چي کيږي د افغانستان د عام ملت د سمسورتيا او خوښيو لپاره به خدمت کوي .څرګنده خبره ده چي کله ټول ملت آرام او خوشاله وي نو خانان او د نفوذ خاوندان به هم ورسره خوښ وي. نن غرمه که څه هم چي څوک به نه وي پوهيدلي چي ما ولي ډوډۍ ونه خوړه خو علت يې دا دی چي ما وليدل چي تاسي ټول په چمن او د باغ پر سړکونو باندي د جرګې په انتظار ناست واست. او ستاسی خانانو او مشرانو د سلامخانې په برنډه کي ستاسي په مخ کي پر چوکيو او ميزونو باندی ډوډۍ خوړله. ما چي دا حال وليدی نو په زړه کي مي وويل چي زما دي زهر سي! چي ستاسي په مخ کي ډوډۍ خورم" حاکميت قانون ص ۹۳
اعليحضرت امان الله خان په کندهار کي د خپلو ويناوو په ترڅ کي څو ځله د خرقې شريفي بست ته، چي غلو او فراريانو به پناه پکښي اخيستله، اشاره وکړه او وې ويل چي د خرقې شريفي حريم د مسلمانانو د عبادت دپاره دی. هغه د قاتلانو او داړه مارانو، چي د خدای او بنده ګانو پر حقوقو يې تيری کړی دی، د پټيدلو ځای نه سي کيدلای. دغه راز يې په هغو روحانيونو ملنډې ووهلې چي ويل به يې له آسمان څخه د دښمن الوتکه په يوه پف را غورځوي، د خاينانو توپونه په چف بندوي او د ماشين ګنو ګولۍ په تف بندوي. ده وويل چی زمونږ پيغمبر چي د هغه له رويه تول کاينات پيدا سوي دي له دښمن سره د توري په زور جنګيدی او په جنګ کي يې مبارک غاښ شهيد سو. نو دې روحانيونو دا قدرت له کومه کړ. دا خبري که څه هم چي د شريعت له مخي سمي وي خو په دې برخه کي د بيسوادو عوامو لپاره د ملا او پير خبري، چي دوی له وړوکوالي عادت ورسره نيولی وو، ډيري مهمي او پرحق ښکاريدلې او د ده پر منطق يې غوږ نه سو نيولای .هغه کتاب ص ۸۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستونزي او عکس العمل

اعليحضرت امان الله خان په داسي يوه وروسته پاته ټولنه کي اصلاحات پيل کړل چي په هره برخه کي يی کار ته ضرورت درلود. په افغانستان کي اميردوست محمد خان، امير شيرعلي خان، د اميرامان الله خان نيکه امير عبدالرحمن خان او د ده پلار اميرحبيب الله خان هر يوه په خپلو وختونو کي پوځي، اداري، مالي، صنعتي او کلتوري اصلاحات راوستلي وه. نه يوازي د جدی عکس العمل سره مخامخ سوي نه وه بلکه لا يی هرکلی هم سوی وو. خو د امان الله خان اصلاحاتو له هغوی سره توپير درلود. د هغه اصلاحاتو انقلابي بڼه درلوده او د ټولني هره برخه يی په نظرکي نيولې وه. د افغانستان په ځير يوې وروسته پاته ټولنه کي دغه راز اصلاحاتو قوي مرکزي حکومت، غښتلي او وفادار پوځ، قوي مالي بنسټ او منابعو او د اصلاحاتو طرفدارو يوه يا څو ګوندونو، تبليغاتي او تنظيمي قوت، ته ضرورت درلود. د اعليحضرت امان الله خان سره په دې ټولو لازمو وسايلو کي تقريبا يوه هم نه وه. د ښووني او روزني په شمول، د هغه تقريبا ټول اصلاحات انقلابي وه. که يی د ځينو تود هرکلی وسو نو د ځينو سره يی له لومړۍ ورځي مخالفت څرګند سو. که امان الله خان خپله ټوله، او يا زياتره، توجه د ښووني او روزني او مطبوعاتو خواته اړولې وای او د دې ترڅنګ يی، د هيواد د مالي امکاناتو سره سم، د صنعتي او تجارتي اصلاحاتو ته مخه اړولې وای نو ښايی هم يی د افغانستان د پر مخ بيولو ارمان پوره سوی او هم ښايی د چنداني لوی عکس العمل سره مخامخ سوی نه وای. د ده نيکه اميرعبدالرحمن خان هم په هيواد کی د پيرانو او ملايانو له مخالفتونو سره مخامخ سو. هغه هم د ملايانو او پيرانو امتيازات يا لږ کړل او يا يی له منځه يوړل. حتی د کندهار په خرقه شريفه کي يی د کندهار تر ټولو لوی ديني عالم، ملا عبدالرحيم، په خپل لاس وواژه مګر چا ځکه عکس العمل ښکاره نه کړ چي يو خو يی قوي مرکزي حکومت درلود او بل يی ملايانو ته داسي پلمه په لاس نه وه ورکړې چي هغوی په جوماتونو او کليو کی د هغه پر ضد کار ورڅخه واخلي.

له اعليحضرت امان الله خان سره، د خپل پلار او نيکه په څير، غښتلی مرکزي حکومت او پوځي قوت نه وو. هغه په دغه حال کي هم له ملايانو سره، چي هر ګړی يی له ټولو عامو او بې خبرو خلکو سره تماس درلود او ټولو يې هري خبري ته غوږ ايښود، او حضرتانو سره، چي په سل هاوو زره مريدان يی درلودل، مخامخ سو .که اعليحضرت امان الله خان، چي په ټول هيواد کي يی د غازي په نوم شهرت او محبوبيت درلود، ملايانو ته په لوی لاس د خپل ځان پرضد د تبليغ لپاره پلمې نه وای ورکړي ښايی دونه ژر يی د ده قدرت ته صدمه نه وای رسولې. خو هغه د خپل هيواد د ديني عالمانو او ملايانو د خپه کولو ترڅنګ، چي د هر ډول مترقي اصلاحاتو سره يې مخالفت ښودی، خپل پوځ، چي پلار او نيکه يې په ډيرو خواريو روزلی او تنظيم کړی وو، او ده هم د اصلاحاتو په عملي کيدلو کي، ډير زيات ضرورت ورته درلود، په لوی لاس داسي کمزوری کړی وو، چي بالاخره يی د يوه عادي داړه مار سره د مقاومت کولو او پر شا تمبولو توان نه درلود.

د پوځي جبری خدمت موده يی له دوو کالو څخه دريو کالو ته اوږده کړه. زاړه پوځي قطعات يې، چي ښه روزنه او تجربه يې درلوده، رخصت کړل او ځای يي ځوانانو ته ورکړ. د زړو پوځي قطعاتو عسکرو په مياشت کي شل روپۍ تنخوا درلوده خو ځوانو قطعاتو ته يې په لومړي سر کي د مياشتي دوولس رپۍ وټاکلې او بالاخره يی هغه تنخوا هم په مياشت کي پنځو روپيو ته را کمه کړه. پولادا ص ۷۶ طبيعی خبره ده چي له عسکري خدمت سره د عسکرو او صاحب منصبانو علاقه کمه سوه او پوځ ورځ په ورځ کمزوری سو. ميرغلام محمد غبار، چي په هغه وخت کي ځلمی وو او هر څه يې په سترګو ليدلي دي، هم د پوځ، په لوی لاس، کمزوره کيدلو ته اشاره کوي او وايي چي له پوځ څخه هغه تجربه کار او تکړه کسان چي د استقلال په جنګ کي يی توره کړې وه يا له کاره ګوښه سوه او يا حتی بنديان سول او پر ځای باندي يې نايب سالار محمود سامي او هغه ته ورته کسان وټاکل سول. غبار ص۸۱۱ حتی لودويک آدمک خو لا په دې عقيده دی چي امان الله خان د خارجي يرغل خطر نه احساساوه او فکر يې کاوه چي د داخلي مخالفتونو او احتمالي ښورښونود ځپلو لپاره وړې پوځي قوې ته، چي د هوايی قوې ملاتړ وسره وي، اړتيا لري. ځکه يې نو د الوتکو د اخيستلو په نامه د عسکرو څخه يوه مياشت تنخواوي وګرځولې او هغه تجربه کار صاحب منصبان يې چي لا هم په پوځ کی وه يو په يو له پوځه وايستل. آدمک ص ۸۶

سپه سالار محمد نادر خان د اعليحضرت امان الله خان له دغو پوځي اصلاحاتو او له پوځ څخه د تجربه کارو صاحب منصبانو د ايستلو او ګوښه کيدلو له پروګرام سره ډير سخت مخالفت وکړ. خو محمود طرزي، چي د ترکيې ډير ټينګ طرفدارو او د هغه هيواد د ټولو پوځي اصلاحاتو ملاتړ يې کاوه، د اعليحضرت امان الله خان د نويو پوځي اصلاحاتو ملاتړ وکړ. زاړه او تجربه کار صاحب منصبان د نادر خان په طرفداري ودريدل او ملکي مامورينو زياتره د محمود طرزي ملاتړ وکړ. په دې توګه په کابينه کي لومړنی جدي درز را پيدا سو. پولادا ۱۱۶

د اعليحضرت امان الله خان له پاچهی څخه ايله يو کال تير سوی وو اعتمادالدوله سردار عبدالقدوس خان له کندهار څخه کابل ته د مجددی د کورنۍ دوو مشرانو شمس المشايخ فضل محمد مجددي او نورالمشايخ فضل عمر مجددي ته يو مفصل ليک واستاوه او په هغه کی يې د اعليحضرت امان الله خان د چټکو اصلاحاتو، مشروطه شاهي نظام او خارجه وزير

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمود طرزي څخه ژوره کرکه څرګنده کړې او د کندهار له علماوو څخه يې غوښتي وه چي د مشروطه نظام د ردولو او د ټولو مشروطه غوښتونکو د ريښو ايستلو او د قتلولو فتوا تر لاسه کړې. د کندهار ځليرويشتو ديني عالمانو، اوو تنو قاضيانو او دريو سيدانو د سردار عبدالقدوس خان په غوښتنه يوه فتوا صادره کړه او په هغې کي يی مشروطه شاهي يو مردود نظام اعلان کړ خو د مشروطه غوښتونکو د قتليدلو فتوا يې ورنه کړه. د کندهار عالمانو په هغه فتوا کي دغه راز ويلي وه چی قزلباش د قبلې خواته سجده کوي، د قرآن مجيد تلاوت کوي او د شهادت کلمه وايی. ځکه نو هغوی ټول مسلمانان ګڼل کيږي، له هغوی سره نکاح روا ده او د سر او مال ساتنه يې بايد وسي. حقيقت التورايخ ص ص ۳۸۷-۳۸۹

موږ ګورو چي ملايانو، روحانيونو او د زاړه فکر څښتنو عالي رتبه مامورينو د اعليحضرت امان الله خان د قدرت لومړيو شپو ورځو څخه د هغه د نظام او اصلاحاتو د مفکورې سره مخالفت پيل کړی وو .اعليحضرت امان الله خان د تبليغاتو لپاره تقريبا هيڅ وسايل په لاس کي نه لرل خو مخالفينو يې هره ورځ، د جوماتونو د ملايانو، امامانو، شيخانو او مريدانو له لاري، خپل د مخالفت آواز تر خلکو پوري، چي تقريبا ټول بيسواده وه، رسولای سوای. د هيواد د عصري کولو په نيت اعلان کړو او روانو کړو اصلاحاتو سره يې وړو او لويو مخالفتونو کرار کرار زور واخيست او، د وطن او ترقۍ د دښمنانو په لمسون، بالاخره د خوست هغه وسله وال پاڅون پيل سو چي څه کم يو کال يې دوام وکړ. په زرګونو سرونه پکښی ورغړيدل، په زرګونو کورونه تباه سول، ښارونه او کلي لوټ سول او هغه په سل هاووزره روپۍ چی بايد د اصلاحاتو د پروګرام په عملي کيدلو لګيدلي وای د خوست او شاوخوا سيمو د ښورښونو په کرارولو ولګيدلې.

په خوست کي د ملا عبدالله او ملا عبدالرشيد په مشرۍ ښورښ پيل سو. منګلو او زازيو سمدستي د ښورښيانو ملاتړ پيل کړ. د ښورښ او ناکراريو لمن ډير ژرتر لوګر او غزني پوري ورسيده. په لوګر کي د برکي برک، برک راجان، پل علم ښارونه او کلي چور سول. حکومتي خزانې او جبه خانې د ياغيانو لاسته ورغلې .ښورښ هغه وخت سياسی رنګ واخيست چي د امير محمد يعقوب خان زوی عبدالکريم له هند څخه په پټه ځان خوست ته ورساوه ، له ښورښيانو سره يو ځای سو او ځان يې پاچا اعلان کړ.اعليحضرت امان الله خان له سپه سالار محمد نادرخان څخه وغوښتل چي د جنوبي د ښورښ په ځپلو کي ل خپل نفوذ څخه کار واخلي. مګر څرنګه چي سپه سالار محمد نادرخان د جنوبي له خلکو سره ښه اړيکي درلودل او هغوی د استقلال په جنګ کي ښه همکاري ورسره کړې وه نو د جنوبي د ښورښ له ځپلو څخه يې معذرت وغوښت او اعليحضرت امان الله خان هم هغه د دفاع له وزارت څخه برطرف او پاريس ته يې د سفير په حيث وليږی. حقيقت التواريخ ص ۳۹۹

د اعليحضرت امان الله خان تقريبا ټولو لايقو جنرالانو او لويو افسرانو د دې ښورښ په ځپلو کي برخه واخيستله. د غزني په جبهه کي د دفاع د وزير مرستيال جنرال عبدالعزير خان، داخله وزير غلام محمد خان او جنرال محمد عمر خان جنګيدل. د لوګر په جبهه کي شاه ولي خان او پخوانی صدارعظم څلوراتيا کلن سردار عبدالقدوس خان او سپه سالار غلام نبي خان چرخي جنګيدل. په ګرديز کي د جنګ وزير محمد ولي خان قومانده ورکوله او محمد صديق خان د علی خيلو پلټني اداره کولې. د کابل والي علی احمد خان په جلال اباد کي د خوګيانيو ملاتړ ترلاسه کاوه. آدمک ص ۸۸

د جنوبي د ښورښ په ځپلو کي د دونه لويو مقاماتو او جنرالانو د برخی اخيستلو څخه ښکاري چي د هغه لمن دونه پراخه سوې وه چي د اعليحضرت امان الله خان سلطنت يې د نسکوريدلو له خطر سره مخامخ کړی وو. دې ښورښ څه باندي نهه مياشتي دوام وکړ. ايله د کال ۱۹۲۵ د جنوري په مياشت کي، په بشپړه توګه، وځپل سو. د دې ښورښ د ځپلو په وخت کي د اعليحضرت امان الله خان د حکومت او پوځ کمزوري ځکه څرګنده سوه چي هغه د خپل منظم پوځي قوت په زور د ياغيانو سره د مقابلې توان نه درلود او د مهمندو، شينوارو، وزيرو، اپريديو او هزاره قومي مليشو څخه يې کارواخيست او د ياغيانو په مقابل کي يې جهاد اعلان کړ .په دې جنګ کي اولس او حکومت ته ډير درانه ځاني او مالي تلفات ورسيدل . تقريبا ۳۵۰۰ کورونه بمباري او وسوځول سول. ۱۵۷۵ تنه ياغيان مړه او ټپيان سول او څلور سوه ښځي او ماشومان د يخنی او لوږي څخه مړه سول. داسي ښکاري چی د حکومتي قواوو تلفات به هم تر دې کم نه وه. د دې ښورښ په ځپلو پنځه ميليونه پونډه ، چي د حکومت دوه کلن عايدات وه، ولګيدل. امير مجبور سو چي د هيواد د عصري کولو ځيني پروګرامونه پريږدي او د خلکو په نزد يې اعتبار ته هم ډيره صدمه ورسيدله. ګريګوريان ۲۵۵

د کال ۱۹۲۵ د جنوري پر ديرشمه ملا عبدالله، چي په حکومتي تبليغاتو کي يې ګوډ ملا باله، او د هغه ملګری ملا عبدالرشيد ونيول سول. عبدالکريم بيرته هند ته وتښتيدی. انګليسی مقاماتو هغه برما ته تبعيد کړ او لږ وخت وروسته يې په رنګون کي ځان وواژه. اعليحضرت امان الله خان د ملا عبدالله او ملا عبدالرشيد په شمول ۵۳ تنه ياغيان اعدام کړل. په سل هاوو نور نيول سوي کسان يې بنديان او تبعيد کړل. په کابل کي د دې لوي بري په وياړ څو ورځې خوښيو اړ جشنونو دوام درلود.اعليحضرت امان الله خان ښايی دې خبري ته نه وي متوجه سوی چي ويني به وينو نه پريولل کيږي او قبايل ښايی خپل وژل سوي خپلوان تر ډيره وخته پوري له ياده ونه باسي او هر وخت د کسات اخيستلو فکر ورسره وي .بله خبره لا دا چي امان الله خان د خوست د ښورښ په ځپلو کي د جرمني او برتانيې له هوايی قواوو څخه کار واخيست. دې کار هم د هغه په مقابل کي د اولس کرکه زياته کړه او هم يې د ملايانو دا خبره ريښتيا کوله چي امير په زړه کي له کفارو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره جوړ دی او هغوی یې د ملاتړ لپاره جنګي الوتکي ورکړي دي. دا چې هغه د خپل داخلي ښورش د ځبلو لپاره د خارجي الوتکو او پیلوټانو څخه کار واخیست او د ښورښیانو سره د مقابلې لپاره یې کافي منظمه قوه نه درلوده او د منګلو او زازیو سره د جګړې لپاره یې د مهمندو، اپریدیو او نورو قومونو د اولسي ملیشو څخه استفاده وکړه خلکو ته د هغه کمزوري څرګنده کړه او سرې ویلای سي چې مخالفین به یې د بل ځل لپاره نور هم زړه ورکړي وي.
د اعلیحضرت امان الله خان لپاره په کار وه چې د نیول سویو ښورښیانو د وژلو، تبعیدلو او بندي کولو پرځای، یا لږ ترلږه ترځنګ، یې د زیانمن سوي اولس پر سر لاس ور تیر کړی او خلک یې خوشاله کړي وای. حتی زیانمن سویو خلکو ته یې رسیدلي تاوانونه جبران کړي وای. په خپلو هغو اصلاحاتو کي یې چې د ده په مقابل کي د خوست د ښورښ علت، یا لږ ترلږه پلمه، بلل کیدلای سوای ژور تغیرات او تعدیلات رواستلي وای. د خپلو پوځي قواوو کمزوری او بي نظمی ته باید متوجه سوی وای او د خوست د ښورښ څخه وروسته یې خپله ټوله توجه د پوځ تقویه کولو او عصري کولو ته اړولي وای. خو له بده مرغه چي یا یې ښه سلاکاران نه درلودل او یا ښایي خپلو مخالفینو او ښورښیانو ته دونه په غوسه وو چي له نرمی څخه یې کار اخیستلای نه سو.
اعلیحضرت امان الله خان، د دې پر ځای چې خپله توجه د پوځ تقویه کولو ته واړوي او هغه کسان ونازوي چې د ده د حکومت بنسټ او اساس ګڼل کیدلای سو ډیر مهم پوځي کسان یې، چي هم یې د خوست د ښورښ په ځپلو کي لیاقت ښودلی او هم یې د استقلال په جنګ کي کفایت ښودلی وو یا له مرکز او یا وظیفې څخه لیری کړل .د سپه سلار محمدنادرخان او سپه سلار غلام نبي خان چرخي په څیر جنرالان یې په خارج کي سفیران کړل او د سور جرنیل محمدعمرخان ناصري په څیر لایق جنرال یې په بندیخانه دننه کړ. طبیعي خبره ده چي پر قوم، وطن او تر قی مین امان الله خان به دا ټول کارونه، یا اشتباهات، د هغوغلطو مشاورینو په سلا کړي وي چي له غوړه مالی پرته به یې بل هیڅ کمال نه درلود او له هري سلا څخه به یې مطلب د خپلو شخصي ګټو ساتل وه. له بده مرغه چي د قدرت څښتنان او زمامداران معمولا تر ترخو حقایقو او واقعیتونو د خوږو خبرو له اوریدلو سره زیاته علاقه لري. د نړۍ په تاریخ کي د هغو مشرانو او حکمرانانو شمیر زرګونو ته رسیږي چي د حقایقو پر اوریدلو یې غوږونه کاڼه کړي او د نااهلو سلاکارانو د غلطو مشورو له لاسه د نیستۍ کندي ته لویدلي دي.
ژورنالیسټ او لیکوال محی الدین انیس، چي د هغه وخت ټولي پیښي یې د سر په سترګو له نیژدې لیدلي دي وایی چي هر کله به د یوې مهمي پیښي په باره کي خبر او رپوټ د دربار دیوالونو ته نیژدې سو نو پټ لاسونه به را وغځیول او غوږونه به یې پټ کړل. مثلا د مشرقي ښورښ چي زور واخیست ایله رسمي مقامات خبر سول. او چي کله د سقاو زوی د کابل دروازې ته را ورسیدی نو د هغه د حملي د مخنیوي لپاره ترتیبات ونیول سول. د دې بیخبریو تر ټولو لوی عامل د دربار په دننه کي ناست کسان وه. او د ښورښ د دوام او د سلطنت لپاره د معکوسي نتیجي ښندلو علت هم په دربار کي دننه دغه اشخاص وه، چي نه یې غوښتل پاچا، لکه څرنګه چی دی هغسي، په پیښو خبر سي .بحران ونجات ص ۲۳

اداري فساد

اداري فساد د ټولنو له تاریخ سره تړلی دی. هیڅ ټولنه په هیڅ وخت کي له فساده خلاصه نه وه. فساد اصلا یوه اجتماعي ناروغي ده چي علت یې د انسانانو طبیعي حرص او له قدرت سره مینه ده. د فساد ناروغي په ځینو ټولنو کی د نطفې په حال کي وي او وجود یې چنداني محسوس نه وي خو په ځینو ټولنو کي دونه پراخه سي چي په یوه اجتماعي ستونزه بدله سي او ټولنه د نارغی سرحد ته ورسوي. خو که چیري دا ناروغي دونه پراخه سي چي پولیس له غلو او داړه مارانو، مشران له پولیسو، وزیران له مشرانو او پاچا له وزیرانو سره ملګری سي نو په هغه صورت کي نظام د سقوط او ړنګیدلو سرحد ته رسیږي او کله کله خو بشپړي ټولني سقوط ورسره کوي. د بشر په تاریخ کي په سل ګونو امپراطورۍ او نظامونه د اداري فساد له لاسه کمزوري سوي او له منځه تللي دي. افغانستان هم یوه وروسته پاته ټولنه ده. ډیرو فاسدو حکومتونو یو په بل پسي سقوط پکښي کړی او ډیر ځله د فاسدو حکومتونو د سقوط په نتیجه کي داخلي جنګونه پکښي پیل سوي او د سل هاوو زرو بیګناه انسانانوویني پکښی توی سوي دي.
اعلیحضرت امان الله خان د رشوت، غلا او خیانت سره سخته دښمني درلوده او رشوت خورو ته یې سختي سزاګاني ورکولي. خو له بده مرغه چي شاخوا یې داسي کسانو احاطه کړي وه چي د خپلو شخصي اغراضو په خاطر یې د هغه له پروګرامونو، قوانینو او فرمانونو سره بشپړ توافق ښودی. د هغه زړه یې په دغه توګه په لاس راوړی او د پاچهی په ټولو کلونو کي یې له خپلو خلکو څخه لیري ساتلی وو .د هغه بر شاوخوا باندي د دې غوړه مالو درباریانو شمیر ورځ په ورځ مخ پر زیاتیدلو وو او په پای کي پاچا له خپلو ریښتونو او هوښیارو دوستانو او له خپلو خلکو څخه په بشپړه توګه ګوښه کړ. مورخین د هغه د حکومت د سقوط یو لوی علت د هغه غوړه مال درباریان او پراخ اداري فساد بولي. دلته به بده نه وي چي د مورخ پروفیسر محمد علي، چي هر څه یې د سر په سترګو لیدلي دي، د کتاب یوه برخه را نقل کړو" ... د دغو اصلاحاتو، چي د پردې یا حجاب لیری کیدل هم پکښی شامل وه، یوه مستقیمه نتجه دا سوه چی فساد او رشوت خوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورسره زيات سول. د حکومت يو متوسط مامور، چي مياشتنی تنخوا يې ايله پنځوسو روپيو ته، چي تقريبا ديرش شيلينګه کيدل، رسيدله، مجبور وو چي خپل ځان، ميرمني او اولادونو ته اروپايی جامې واخلي. څرنګه چي د حلالي تنخوا څخه يې دا شيان برابرولای نه سوای نو بيا مجبور وو چي هغه په ناروا وسايلو ترلاسه کړي. په حکومتي مامورينو کی رشوت، اختلاس او غلا عام سول او د دې نويو اصلاحاتو له طرح کيدلو سره د خلکو کړاو زيات سو. د دې نوي زمان او عصر د پيل کيدلو دپاره عجيب او غريب امرونه صادريدل. عادي کسبګر، نانوايان، اشپزان، سکاره والا، اوبښ والا او خرکاران ټول مجبور وه چي اروپايی جامې واغوندي او چا چي سرغړونه کوله هغه ته سخته سزا ورکول کيدله. پوليسو ته امر سوی وو چي هغه کسان جريمه کړي چي اروپايی جامې يې نه وي اغوستي او له عمومي پارکونو او باغونو او ښار څخه يې پسي واخلي.

پوليسو به هر ځای ښځي او نارينه تعقيبول او جريمه کول به يې. يو ځل خو يوه سړي په يوه ورځ کي ديرش ځله جريمه ورکړې وه. ډير خلک له دغه امله د کابل څخه ووتل او ځينو خو بيخی وطن پريښود. د دې نويو اصلاحاتو په نتيجه کي ناوړه اداره پيل سوه او هغه د ښورښ د پيل کيدلو علت سو. په ټولو ملکي او پوځي څانګو کي فساد روان سو. اکثر مامورين بې تجربې او بې صلاحيته وه او خپلي چوکۍ يې په واسطو، رشوتونو او خپلويو لاسته راوړي وې. د لوړو مقاماتو زړونه يې په پيسو او سوغاتونو ترلاسه کړي وه او هغوی د خلکو پر شکايتونو باندي غوږونه کاڼه اچول او د بيت المال د پيسو پر چوريدلو باندي يې سترګي پټولې. حکومتي چوکۍ په پيسو اخيستل کيدلې او، پرته له دې چي د چا لياقت او اهليت دي په نظر کي ونيول سي، هر چا به چي ډيري پيسې تحويل کړې هغه به ښه چوکۍ ترلاسه کوله. چا به چي پيسې تحويل کړې او چوکۍ به يې واخيستله هغه نو اختيار درلود چي په هر ډول يې زړه غواړي خپلي پيسې له خلکو څخه بيرته ترلاسه کړي. هر ډول چوکۍ خرڅېدلې او هيڅوک د رشوت او سوغاتونو په اخيستلونه شرميدل او په دې کي د پاچا او حتی د ملکې تر ټولو عالي رتبه مامورين شامل وه. د دې ناوړه ادارې په نتيجه کي ټول خلک خپه سول او د حکومت په مقابل کي يې د ښورښ کولو په مساعد فرصت پسي کتل. د هغوی شکايتونو او عريضو ځکه نتيجه نه ورکوله چي ټولي لوړي چوکۍ هغو فاسدو او بې صلاحيتو مامورينو نيولې وې چي د پاچا پر شاوخوا را ګرځيدلي وه، يوازي غوړه مالي يې زده وه ، د پاچا زړه يې خوشاله ساتلی وو او د هغه د خيالي مفکورو ستايني يې کولې... هغه مامورين چي پاچا ته يې صادقانه او ريښتوني مشورې ورکو لې، سره له هغه چي د اوږده او شرافتمندانه خدمت سابقه به يې درلوده، استعفی کولو ته مجبور سول او په دې توګه د ناوړي ادارې لمن نوره هم پراخه سوه او ميدان بې ارزښتو او حريصو درباريانو ته خالي سو او نور نو قدرت د هغوی په لاس کي وو "محمد علي ص ۱۰ـ۷

مورخين د اعليحصرت امان الله خان يوه لويه اشتباه دا بولي چي د خپلي مور سرورسلطان پر خبرو او مشورو يې ډير غوږ نيوی. په داسي حال کي چي هغه تقريبا بيسواده او ساده ښځه وه او د هيواد ل سياست څخه بيخبره وه. د پاچا مور تر بل هر چا د خپلو نيژدې خپلوانو سر مينه درلوده او پاچا هم د هغې په سپارښتنه د حکومت ډيري لويې چوکۍ او د افغانستان ډير حساس ځايونه خپلو بارګزيو ماما خيلو ته وسپارل. کابل د والي محمود ياور او شاغاسي علي احمد به لاس کي وو. کندهار د وزير عبدالعزيز خان، محمد سرورخان نايب الحکومه او عبدالکريم نايب الحکومه او نيک محمد فرقه مشر په لاس کي وو، مزار شريف او هرات د محمد ابراهيم نايب الحکومه او عبدالرحمن فرقه مشر په لاس کي وو او دا ټول بارګزي او د پاچا د مور سراج الخواتين د کورنۍ غړي او خپلوان وه .جنبش مشروطيت ص ۱۶۳

عبدالرحمن لودين په کال ۱۳۰۴ هجري شمسي(۱۹۲۵) کي د امان الله خان د حکومت پر فاسدو مامورينو باندي د انتقادونو له امله له سختو مخالفتونو سره مخامخ سو او په هغه کال يې مرحوم عبدالحي حبيبي ته ويلي وه چي د دولت دستګاه يو مردار ډنډ دی او هرڅوک چي ور داخل سي لړل کيږي. ځکه مي ځان د فساد له هغه ميدان څخه را وايستی . جنبش مشروطيت ص ۱۳۴

اعليحضرت امان الله خان د خپلي پاچهی په لومړيو کلونو کي د رشوت خوړلو او اداري فساد سره سخت مخالفت ښود او هرات او کندهار ته يې د خپلو سفرونو په ترڅ کي ځيني عالي رتبه مامورينو ته سزاوي ورکړې. خو اداري فساد په ټولنه کي ډيری ژوري ريښې ځغلولي وې او د يوه يا څو تنو په برطرفه کيدلو او په سزا رسيدلو يې چنداني چاره نه سوه کيدلای. هغه د هرات امنيه قوماندان د خيانت په جرم محاکمه کړ، په دوولس کاله بند يې محکوم کړ، د خلکو په مخ کي يې جامې ورڅخه وايستلې او تقريبا سل زره روپۍ يې جريمه کړ. دغه راز يې شاه غاسي محمد سرورخان، چي د اعليحضرت د مور پلندر کيدی، بندي کړ. پولادا ص ۱۰۹

اعليحضرت امان الله خان، کندهار ته د خپل پنځه ديرش ورځني سفر په ترڅ کي، د هغه ولايت ټول اداري کارونه پخپله تفتيش کړل. لايقو او صادقو مامورينو ته يې انعامونه ورکړل او رشوت خورو او نا اهلو مامورينو ته يې سزاوي ورکړې. د کندهار د مرافعې قاضي يې په کارونو کي د غفلت، خيانت او له غلو او مفسدينو سره د ملګرتوب په ګناه له قضا څخه موقوف کړ، هغه دولتي مځکه يې چي په غبن يې د ځان کړې وه ورڅخه واخيستله او له ځان سره يې کابل ته ورسره بوت .پخوانی قاضي ملا محمد عثمان خان يې به کارونو کي د غفلت له امله پنځه لس ورځي بندي کړ. د کدني قاضي يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

له کاره برطرف کړ. حاکميت قانون ص ۱۵۳ نور يي نو ځينو د ټيټو رتبو مامورينو ته له يوې هفتې څخه نيولې تر دريو مياشتو پورې د بند سزا وټاکله .هغه کتاب ص ۱۵۸
په دې حساب نو د پروفيسر محمد علي دا خبره ډېره بيځايه نه ده چې وايي د امان الله خان د پاچهی په ټوله دوره کې چا ونه ليدل چې يو د لوړې رتبې خاوند څوک دې په سزا رسيدلی وي. په داسې حال کې چې دا حقيقت هر چاته څرګند وو چې ډېرو عالي رتبه مامورينو په پټه د بدنامو غلو او داړه مارانو سره لاس درلود او له هغوی سره په ونډه شريک وه . محمد علي ص ۱۰
مورخ ميرغلام محمد غبار، چې د پغمان په زر کسيزه لويه جرګه کې يې برخه درلوده، د اداري فساد څخه شکايت کوي او هغه د امان الله خان د سلطنت د نسکوريدلو يو لوی علت بولي. هغه وايي چې اکثرو وزيرانو او واليانو رشوتونه اخيستل. خلکو د شکايت کولو لپاره مرجع نه درلوده. د لسو کالو په جريان کې هيڅ وزير، والي او حاکم محاکمه نه سو او بازخواست بيخي له منځه ولاړ. غبار وايي چې ما په لويه جرګه کې ږغ کړل چې تر څو پورې وزيران په قانوني توګه ملي شورا ته جواب ونه وايي او يوازې شاه ته مسول وي ملي شورا خپل مفهوم له لاسه ورکوي. او غلام محی الدين خان ارتي، چې د کابل انتخابي استازی وو، او د جنګي مهماتو د اخيستلو لپاره يې حکومت ته درې سوه زره روپۍ اعانه ورکړې وه، په زوره ږغ کړل چې اعليحضرته! تر څو پورې چې ستاسې په فساد مشهور وزيران محاکمه او غرغره نه سي په هيواد کې هيڅ اصلاحات امکان نه لري. خو د جرګې د استازو دغه راز چيغو هيڅ ځای ونه نيوی .غبار ص ۸۱۳
مرحوم عبدالحی حبيبي وايي زه په کال ۱۹۲۷ کې په کندهار کې د عبدالرحمن لودين په کور کې ناست وم او هغه د تاج محمد بلوچ سره د خبرو په ترڅ کې شکايت کاوه چې پاچا له خلکو څخه ګوښه سوی او يو ديکتاتور ورڅخه جوړ سوی دی .هغه وويل چې ما له دې رژيم سره، چې د يوې ډلې مغرضو او ناپوهو خلکو له لاسه به فنا کيږي، د حزبي ژمنو له امله همکاري وکړه. او خپلې خبرې مې د پاچا او درباريانو تر غوږونو ورسولې. څرنګه چې چا مې پر خبرو غوږ ونه نيوی نو کابل مې هم پريښود او اوس د کنهار په يوه کوڅه کې په خپل پلرني کور کې ناست يم. مګر تاسې چې د شاه او درباريانو سره اړيکې لری زما له خوا ورته ووايást
ګر اين مکتب اس و اين ملا کار طفلان خراب می بينم
ډېر ژر به داسې ورځ راسي چې نه به زه يم، نه به ته يې او نه به فخر رازي .جنبش مشروطيت ص ص ۱۶۸-۱۶۷
مورخ ميرمحمد صديق فرهنګ د اعليحضرت امان الله خان په باره کې ليکي چې هغه په لومړي سر کې ډېر ساده ژوند درلود، ډېر زيات کار يې کاوه او د عيش او نوش څخه بيزاره وو، ځکه يې نو په خارج او داخل کې محبوبيت درلود.
فرهنګ ليکي چې هغه د پاچهی په وروستيو کلونو کې ډېر زيات تغير وکړ. د ساعت تيرې او فيشن سره يې سخته علاقه پيدا کړه او خپل همکاران يې هم دغه راز ژوند ته تشويقول. د هغوی لپاره په عادي تنخوا د عيش او نوش ژوند کول غير ممکن وو .کرار کرار يې رشوت خوړلو او فساد ته لاس واچاوه. ګواکې شاه پخپله په غير مستقيمه توګه خپل همکاران فساد ته تشويق کړل. شاوخوا ته يې غوړه مال او نالايق خلک راغونډ سول او د هغو غوړه ماليو د ده د تشخيص پر قوه باندې بده اغيزه وکړه. لاره ورڅخه ورکه سوه او د اصلاحاتو په پروګرام کې يې له اصلي موضوعاتو څخه فرعي موضوعاتو توجه واوښتله .فرهنګ ص ۵۵۲ فرهنګ د اصلاحاتو د ناکاميدلو او اغتشاش د پيل کيدلو يو علت د پاچا په مزاج او طبيعت کې دغه منفي تغير بولي.
اغتشاش
په افغانستان کې په کال ۱۹۲۸ کې يو لوی او عمومي ښورښ پيل سو چې د هغه په نتيجه کې د اعليحضرت امان الله خان سلطنت سقوط وکړ. د دې ښورښ زياتره پړه پخپله د اعليحضرت امان الله خان پر غاړه اچوله کيږي. هغه د خوست د ښورښ ۵۳ تنه مشران او مهم کسان اعدام کړل او په سل هاوو تنه يې تبعيد او يا د بنيدخانو شومه کړل او کله چې عبدالهادي داوي ورته ويلي وه چې بهتره به دا وای چې دا کسان يو ځل محاکمه سوي او بيا په سزا رسيدلي وای ده په خندا جواب ورکړی وو چې زه خو د امير عبدالرحمن خان لسمی هم يم. عطايی ص ۱۹۵
کله چې هغه ځان د عبدالرحمن خان لمسی باله نو په کار وه چې تر پايه يا ډېره وخته يې د خپل نيکه له تاکتيکونو څخه کار اخيستی وای او چې هر ډول پاليسي يې غوره کولای پر هغې باندې يا تر پايه يا تر ډېره وخته دريدلی وای. خو ده له يوې خوا د خوست د ښورښ مشران او ملايان تبعيد کړل او بلې خواته يې د ښورښ څخه وروسته د پغمان په دوهمه لويه جرګه کې د خپلو اصلاحاتو ډېرې زياتې مادې بيرته تعديل کړې. ده ښايی غوښتل چې ګوندې په دې توګه به ملايان او يا د منګلو او زازيو خلک خوشاله کړي. مګر هغوی يې خوشاله نه بلکه ډېر بيځايه زړه ور کړل. ګواکې د څو زرو ملکې کسانو، ياغيانو، عسکرو او ځوانانو ويني هسې بيځايه توی سوې او د حکومت دوه کلن عايدات اوبو يوړل. اعليحضرت امان الله خان د دې پرځای، چې په راتلونکې کې د دغه راز نورو بد مرغو پيښو د مخنيوې لپاره د خزانې بيرته ډکولو، د پوځ تقويه کولو او د اداري بهترولو ته متوجه سي. خزانه يې په بيځايه لګښتونو نوره هم تشه کړه، د پوځ تقويه کولو ته يې تقريبا هيڅ توجه ونه کړه او د ښو او لايقو سلاکارانو په ليرې کولو او بې کفايته او نا اهلو کسانو په مقررولو سره يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

اداره، په لوی لاس، د فساد پر لور روانه کړه.
محمود طرزي، د خوست له بنوربش څخه لږ وروسته، په کال ۱۹۲۵ کې وویل چې د امان الله خان سیاسي قوت ډیر سخت کمزوری کیږي. محمود طرزي دا احساس کړی وه چې د امان الله خان د عصري کولو د پروګرام لپاره لازم سیاسي اساس نسته. ده وویل چې امان الله یوه ښایسته مانۍ جوړه کړه خو اساس نه لري. که یوه خښته ورڅخه لیري سي ټوله مانۍ نړیږي .پولادا ص ۱۵۴
سپه سالار محمد نادرخان چې، د خوست د بنوربش په ځپلو کي د برخي نه اخیستلو له امله یې، د دفاع د وزیر په حیث خپله وظیفه له لاسه ورکړې وه د انګلستان د سفیر فرانسیس همفریس کورته ورغی او هغه ته یې وویل چې د امان الله خان اصلاحات به ځکه ناکام سي چې هغه د خلکو د عنعناتو او کلتور سره مخالف دي .ټول خلک فکر کوي چې حکومتي اصلاحات د اسلام مخالف دي او ملایان ځکه له دغو اصلاحاتو سره سخته دښمني کوي. ستیوارټ ص ص ـ ۲۵۴-۲۵۳
سپه سالار محمد نادرخان د انګریزانو د سفیر د خوشالولو لپاره هغه ته وویل چې، د برتانیې د امپراطورۍ د دوستی او ملګرتیا پرته، زما په هیواد کي هیڅ ډول پرمختګ ممکن نه دی. هغه کتاب ص ۲۵۵
اعلیحضرت امان الله خان په داسي وخت کي د غلام نبي خان چرخي او سورجرنیل محمدعمرخان په څیر غښتلو او جانبازو جنرالانو، سپه سالار محمد نادرخان او محمود طرزي په څیر هوښیارو سلاکارانو او مشرانو او عبدالرحمن لودین او عبدالهادي داوي په څیر پاک نفسو او مبارزو مامورینو او دوستانو څخه مخ واړاوه، او په دې توګه یې د خپل لړزان حکومت ستني نوري هم ولړزولې.
داسي ښکاري چې په افغانستان کي د ژور تحول او پراخو اصلاحاتو، له ستونزو او پیچومو، ډک کار ته اعلیحضرت امان الله خان یوازې پاته وو. هغه چې د کار خلک وه هغه یې له صحنې وایستل او هغه چې په صحنه کی پاته وه یا نا مرده او خودغرض ملګري او یا پخپلو کي په جګړو لګیا اشخاص وه، چې شخصي اختلافاتو ته یې د هیواد تر ګټو زیات اهمیت ورکاوه. سردار عبدالقدوس خان لومړی سړی وو چې د حضرتانو د کورنۍ په لمسون او سلا یې د کندهار له دیني علماوو او قاضیانو څخه د مشروطیت د نظام پر ضد فتوا ترلاسه کړه او په دربار کي یې د چټکو اصلاحاتو د طرفدارانو او محافظه کارانو ترمنځ درز واچاوه. سردار شیراحمد خان، چې خارجه وزیر کفیل، وروسته د ملي شورا ریس او په پای کي د امان الله خان له خوا د صدراعظم په حیث پیشنهاد سو مګر درباریانو یې د مقرریدلو سره سخت مخالفت وکړ، د سردار عنایت الله خان سره ډیر سخت مخالف وو او په مقابل کی والی علي احمد خان له سردار شیر احمد سره دونه مخالف وو چی ویل هغه باید وویشل سي او ډیر ژر وویشتل سي .ستیوارټ ص ۳۰۲ پخپله سردار شیراحمد خان هم د شینوارو د بنوربش په ځپلو کی منفی رول ولوباوه، هم یې د سقاو له زوی سره همکاري وکړه او وروسته د هغه سلاکار وو او کله چې محمد نادرخان قدرت ته ورسیدی د هغه سلاکار او بیا په تهران کي سفیر وو. ګواکي عمر یې ټول په دسیسو کي تیر کړی وو. سپه سالار محمد نادرخان او د هغه ورونه د محمود طرزي، غلام نبي خان چرخي ، محمد ولي خان او محمود سامي سره دونه مخالف وه چې اروپا ته یې د اعلیحضرت امان الله خان سره د کتلو په وخت کي افغانستان ته د ستنیدلو لپاره د دغو کسانو د برطرفه کولو غوښتنه وکړه .هغه کتاب ص ۳۲۹ په مقابل کي په دربار او کابینه کي ټول هغه غوړه مالان او فاسد مامورین، چې یوازې د خپلو جیبونو د ډکولو غم ورسره وو، د محمود طرزي په شمول، د ټولو باتجربه او کاري اشخاصو سره مخالفت کاوه او پاچا یې هر ګړی هغوی ته بدبین کاوه. د شینوارو د بنوربش د ځپلو په عملیاتو کي د شیراحمد خان او والي علی احمد خان دسیسو او خیانتونو د اماني نهضت شیرازه ولړزوله. والي علي احمد هغه ملا ته چې د خوست په بنوربش کي یې ډیر لوی لاس درلود تر نیول کیدلو مخکي اطلاع ورکړه او هغه په تیښته بریالی سو. همدغه ملا وروسته د شیراغا مجددي سره په دیره اسمعیل خان کي یو ځای سو او د اماني نهضت پر ضد پروپاګنډه کي یې برخه ورسره واخیستله .هغه کتاب ص ۳۳۱ محمد ولي خان، چې اعلیحضرت امان الله خان ډیر زیات باور ورباندې درلود، سفیر، خارجه وزیر، د دفاع وزیر او اروپا ته د خپل سفر په وخت کي یې نایب السلطنته مقرر کړی وو، د سقاو د زوی د بنوربش په وخت کي له هغه سره همکاري وکړه. د سقاو زوی په یوه عام مجلس کي د هغه له همکاریو څخه مننه وکړه او هغه توپک یې مجلس ته وښود چې محمد ولي خان د بنوربش په وخت کي ورکړی وو. هغه کتاب ص ۵۲۹ جنرال محمود سامي چې اعلیحضرت امان الله خان ډیر نازولی وو او تر ډیرو زیاتو کسان یې باور په درلود، کله چې د سقاو زوی قدرت ته ورسیدی، سمدستي یې د هغه د قواوو د روزنې او رهنمایی وظیفه پر غاړه واخیستله. خپل ټول پوځي مهارت یې د سقاو د زوی د رژیم په اختیار کي ورکړ او په ټول اخلاص یې خدمت ورته کاوه .
ستیوارټ ص ۵۵۱ اعلیحضرت امان الله خان د شینوارو د بنوربش د کرارولو لپاره غلام صدیق خان چرخي او والي علی احمد ولیږل. علي احمد ویل چې غلام صدیق چرخي، له خپل پاچا سره ناځواني وکړه او یاغیان یې نور هم ولمسول. کله چې دواړه له هغه ماموریت څخه ناکام را ستون سول نو د شینوارو او نورو قبایلو د بنوربښیانو شرایط یې امان الله خان ته راوړل او په هغو کي د باچا د تقریبا ټولو اصلاحاتو د لغو کولو د غوښتني ترڅنګ دا غوښتنه هم شامله وه چې پاچا به خپله ملکه ثریا طلاقوي، د محمود طرزي ټوله کورنۍ به له وطنه باسي او د برتانیې له سفارت څخه پرته به ټول خارجي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سفارتونه بندوي .پولادا ص ص ۱۷۰-۱۷۱ د محمود طرزي، ثريا او د برتانيي د سفارت په برخه کي د شينوارو له ځرګندونو او غوښتنو څخه ښکاري چي بايد په هغوی کي والي علي احمد لاس درلودلی وي. ځکه چي هغه هم د محمود طرزي له کورنی سره مخالف وو او هم يې په کابل کي د برتانيي شارژدافير ته دونه چاپلوسي کړی وه چي هغه په خپلو ياداشتونو کي دسيسه کار بللی وو.

والي علی احمد د کال ۱۹۲۷ د مي د مياشتي پر څوارلسمه د برتانيي شارژدافير باسيل ګولډ ته ويلي وه چي د افغانستان د لويو ولاياتو خلک او د پوځ ډيره زياته برخه د امان الله خان له اصلاحاتو څخه ناراض دي. له ده سره د قبايلو خلک جوړ دي. دوی د امان الله خان په مقابل کي د يوې کودتا ترتيب نيولی دی .پلان ډير پر مخ تللی دی خو بشپړ لا نه دی. له ده سره دا انديښنه ده چي د کودتا په صورت کي به روسيه مداخله وکړي. که د کودتا په وخت کي برتانيه دونه مرسته وکړي چي روسيي ته د مداخلي اجازه ورنه کړي نو دی ضمانت کوي چي په کودتا کي به هيڅ ويني تويی نه سي. ګولډ به خپلو ياداشتونو کي ليکلي دي چي هيڅ وخت يې داسي دسيسه کار نه وو ليدلی چي دونه سپيني خبري يې کړي وي. دی وايی علي احمد ته يې وويل چي خپل پاچا ته وفادار پاته سي. په کابل کي د برتانيي سفير همفريس، چي دا وخت په لندن کي وو، او له دغه مجلس څخه خبر سو نو وي ويل چي علي احمد خان ده ته هم دغه راز خبري کړي دي خو د هغه خبري هيڅ اهميت نه لري او هغه يو لاپک دی. ستيوارټ ص ص ۳۱۵-۳۱۴

سپه سالار محمد نادرخان، چي بايد له امان الله خان سره يې د هيواد په ابادولو کي د زړه له کومي مرسته کړې وای، له بده مرغه، خپله زياتره توجه خپلو شخصي ګټو او په دربار کي له مخالفينو سره دښمنيو ته اړولي وه. تر ټولو بده لا دا وه چي د خپل هيواد د ستونزو او د اعليحضرت امان الله خان د اشتباهاتو په باره کي يې هر وخت په کابل کي د برتانيي له سفير فرانسيس همفريس سره د زړه خواله کوله. هغه د خوست د ښورښ په وخت کي همفريس ته ويلي وه چي د افغانستان استقلال او نيکمرغي د برتانيي له مرستو او دوستی پرته امکان نه لري. هغه کتاب ص ۲۵۳ نادرخان له دي ملاقات څخه څه کم دوه کاله وروسته په روسيه کي د برتانيي له سفير سر ريچارډ هوګسن سره وکتل او هغه ته يې وويل چي په کابل کي د ده وجود لازم دی او دی به خپل کوښښ وکړي چي له برتانيي سره ښه تفاهم ترلاسه کړي. ځکه چي د ده د هيواد استقلال يوازي د برتانيي سره د تفاهم له لاري تر لاسه کيدلای سي. تر ټولو بدمرغه او شرمونکي خبره خو لا دا ده چي نادرخان په هغه مجلس کي د برتانيي سفير ته پيشنهاد کړی وو چي د کونړ سيند بايد د افغانستان او برتانوي هند ترمنځ د پولي په حيث ومنل سي. يعني افغانستان برتانوي هند ته په زرهاوو کيلوميتره مربع نوره مځکه هم پريږدي .هغه کتاب ص ۳۰۵

تقريبا په همدغه شپو ورځو کي د نادرخان ورور محمد هاشم خان په ماسکو کي د برتانيي سفير هوګسن ته ويلي وه چي په افغانستان کي په ډيره نيژدې راتلونکي کي انقلاب کيږي. امير نه تصميم نيولای سي او نه ټاکلي پاليسي لري؛ د روسيي تر نفوذ لاندي دی او د خپل هيواد سره د خيانت کولو لاره يې انتخاب کړې ده .هغه کتاب ص ۳۰۷

په داسي حال کي چي په افغانستان کي عالي رتبه مقاماتو، جنرالانو، سفيرانو او وزيرانو، چي د اعليحضرت امان الله خان د دولت د ستنو حيثيت يې درلود، د خپلو شخصي ګټو لپاره د انګريزانو سره تماسونه ټينګ کړي وه، او لا مونږ خبر نه يو چي انګريزانو به په ټيټ رتبه مامورينو او ملايانو کي څومره نفوذ کړی وو، د حکومت ځينو مامورينو او ملايانو د شوروي اتحاد د استخباراتو له اداري(ګي، پي،او) سره تماسونه ټينګ کړي او نغدي پيسي يې ورڅخه اخيستلي .شوروي اتحاد په کال ۱۹۲۵ کي په افغانستان کي يوه پراخه جاسوسي شبکه جوړه کړه. په دې شبکه کي، پر عادي کسانو او مامورينو برسيره، د کابل مستوفي او د پوليسو ريس هم شامل وه. د پوليسو ريس د مياشتي شپږ سوه روپۍ تر لاسه کولي او ټول هغه کسان يې بنديانول چي د ګي پي او مامور د انګريزانو د طرفدارانو يا جاسوسانو به نوم ورپيژندل. په دې توګه ډير کسان په بنديخانو کي واچول سول. خاطرات آقابکوف ص ۸۱-۸۲

په افغانستان کي د شوروي اتحاد د استخباراتو د اداري ګي پي او استازي اقابکوف، چي په کال ۱۹۳۰ کي فرانسي ته وتښتيدی او هلته يې خپل خاطرات چاپ کړل، په کال ۱۹۲۵ کي د شوروي د سفير په امر له شيخ الاسلام، چي نوم يې نه يادوي، تماس ټينګ کړ. البته شيخ دونه زوړ او کمزوری وو چي زامنو تر اوږو نيولی مجلس ته راوستلی وو. شيخ له آقابکوف سره ژمنه وکړه چي ازاد قبايل به ولمسوي او هلته به يو پارتيزاني جنګ پيل کړي او خپلو دوستانو ته به ووايی چي د انګليسانو د اورګاډو پټلۍ، پلونه، ودانۍ او نور تاسيسات تخريب کړي. خو د دې عملياتو لپاره سل زره روبلونو، پنځه زره توپکونو او پنځه سوه زره مرميو ته اړتيا لري. په ماسکو کي د ګي پي او مرکز د شيخ غوښتني ومنلې خو د وسلو له ليږلو څخه يې، د ډيپلوماتيکو جنجالونو د پورته کيدلو له ويري معذرت وغوښت.
هغه کتاب ص ۸۳-۸۵

څرنګه چي شيخ الاسلام ډير کمزوری وو او د روژې د نيولو له امله وفات سو نو آقابکف د هغه له زامنو سره مذاکراتو ته دوام ورکړ. هغوی ته يې وظيفه ورکړه چي د جلال اباد او غزني تر منځ سيمه دي څاري او د حکومت د يوه مامور، هندي اصله، مولوی منصور تر نظارت لاندي دي کار کوي. هغه کتاب ص ۸۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شيخ بل زوی، چي په کابل کي يي ژوند کاوه، اقابکف ته پيشنهاد وکړ چي د دوو زرو روپيو په بدل کي به د افغانستان د خارجه وزارت شيفر شوروي اتحاد ته تسليم کړي. خو ماسکو خپل مامور ته ويلي وه چي هغوی کلونه مخکي د افغانستان د خارجه وزارت شيفر تر لاسه کړی دی .هغه کتاب ص ۸۶

موږ ته معلومات نسته چي شوروي اتحاد به، کلونه مخکي، د خارجه وزارت شيفر د چا په وسيله تر لاسه کړی وي. خو داسي ښکاري چي د هغوی د جاسوسي شبکه له آقابکف څخه ډير مخکي په کابل او ښايي نورو سيمو کي فعاله وه. دغه راز څرنګه چي د انګليسانو او نورو لويديځو قوتونو جاسوسان له خپلو ادارو څخه نه دي تبتيدلي او خپل خاطرات يې نه دي چاپ ته نه دي سپارلي نو موږ نه پو هيږو چي هغوی به په کابل او د افغاانستان په نورو سيمو کي له چا سره پټ تماسونه درلودل. خو د آقابکف له خبرو څخه څرګنديږي چي په کابل او نورو سيمو کي د انګليسانو شبکه له ده نه مخکي فعاله وه ځکه خو دی د پوليسو ريس ته، وخت په وخت، د هغو کسانو نومونه ورکوي چي د انګليسانو د حکومت لپاره کار کوي.

د هيواد بانفوذو کسانو او د اعليحضرت امان الله خان نيژدې همکارانو، چي هغه د ځينو په دوستی زړه تړلی وو، د هغه د اصلاحاتو د پروګرامونو د ناکامولو او د هغه د پرزولو لپاره په داخل او خارج کي دسيسي کولي. امان الله خان او د هغه اصلاحاتو ته وفادار او کاري خلک د دربار د دسيسو قرباني سوي او له صحني ليري سوي وه. حضرتانو او ملايانو، د اصلاحاتو د اعلانيدلو له لومړۍ ورځي، له هغه سره خپله دښمني اعلان کړې او په هر جومات او تولنه کی يي، په پټه او ښکاره، د هغه پر ضد تبليغات کول او په هره ګوښه کي يي بيسواده وګړي او قبايل ورته پارول. په دربار او د حکومت په مهمو ادارو کي غوړه مالانو او فاسدو رشوت خورو مامورينو ځای نيولی وو، چي هره شيبه يي هغه ته د خيريت رپوټ ورکاوه. امان الله خان خپلو ملګرو ته له خپلو عينکو څخه کتل او په هر چا کي يي د وطن پالني جذبه لټوله. له بده مرغه چي هغه جذبه له هر چا سره نه وه او دی ټولو ستونزو ته يوازي پاته وو او يا يي ځان په لوی لاس يوازي کړی وو.

په دغو شرايطو کي بهر ته د امان الله خان څه باندي شپږ مياشتنی سفر ښايی د هغه د قدرت د کلونو په سترو اشتباهاتو کی وشميرل سي. د هغه ټولو داخلي دښمنانو، په تيره بيا د حضرتانو کورنۍ، د هغه د پرزولو لپاره په ټولو پښتني سيمو کي تبليغات پيل کړي وه او نادرخان او هاشم خان د هغه د سلطنت او قدرت د پای ته رسيدلو او په وطن کي د انقلاب د جوړيدلو پيش بينی کړي وي. بهر ته د امان الله خان د سفر په باب بشپړ تفصيل د دې مضمون له حوصلي څخه وتلی کار دی. خو دونه ويلای سو چي دا سفر هم افغانستان ته په مالي لحاظ ګران پريووت او هم يي د امان الله خان د دښمنانو تبليغاتو او پروپاګندونو ته ښه مواد برابر کړل. له هند څخه نيولي تر مصر، ايټاليي، برتانيي، جرمني، فرانسي، شوروي اتحاد، ترکيي او ايران پوري په ټولو هيوادونو کي د افغانستان د ټولواک ډير تود هرکلی وسو او امان الله خان خپل هيواد په نړۍ وپيژاند .امان الله خان اروپايی هيوادونه په خپلو سترګو وليدل او په زړه کي يي په خپل هيواد کي د اصلاحاتو راوستلو اوربل سو. په جرمني، فرانسي، برتانيي او شوروي اتحاد کي يي د مرستو وعدې ترلاسه کړي او له ځان سره يي ژمنه وکړه چي هيواد ته له ستنيدلو سره به د اصلاحاتو امن پراخوي او اقداماتو ته به زور ورکوي.

خو ده ايله د اروپا سفر نيمايی ته رسولی وو چي د هغه د ښايستي ملکي د لوڅ مخ او لوڅو مړوندونو عکسونه تر قبايلي سيمو پوري ورسيدل. حتی ويل کيږي چي په ځينو ځايونو کي د هغه د اصلاحاتو دښمنانو د ملکي د سر برخه د لوڅو ښځو په عکسونو پوري نښلولې او چاپ کړې وه او د پروپاګنډ لپاره يې کار ورڅخه اخيست.

امان الله خان لا په برتانيه کی وو چي په قبايلي سيمو کي يي د ستونزو په باره کي خپاره سوي رپوټونو ولوستل. هر چا فکر کاوه چي هغه به خپل د اروپا سفر لنډ کړي او هيواد ته به ستون سي مګر هغه په پوره زړه خپل سفر ته دوام ورکړ او د شوروي اتحاد، ترکيي او ايران له لاري وطن ته ستون سو. د برتانيي د واکمنانو د خوښي په خلاف يي شوروي اتحاد ته سفر وکړ. د هغه هيواد له ډيرو مشرانو سره يي وکتل، ګواکي دا يي وښودله چي افغانستان يو مستقل هيواد دی او چي د پاچا يي هر ځای ته زړه وغواړي تللای سي. هغه په ترکيه کي د مصطفی کمال اتا ترک سره وکتل، او دا چي وطن ته د بيرته ستنيدلو سره سم يي خپلو اصلاحاتو ته زور ورکړ نو، ډير احتمال لري چي په هغه هيواد کي به د راغلو اصلاحاتو ډيره ژوره اغيزه وربانديږ سوې وي. اعليحضرت امان الله خان د کال ۱۹۲۸ د جون پر اوه ويشتمه کندهار ته ورسيدی او کندهار ته د رسيدلو سره سم احساساتي وينا څخه يي ښکاري چي په هيواد کي د ژورو تغيراتو راوستلو لپاره يي ډير څه په زړه کي درلودل.

"زه اروپا ته د سات تيري او ماشينونو د ليدلو لپاره نه وم تللی. بلکه غوښتل مي چي د ريښتوني ترقۍ لاري وپلټم. حتي په هغو ميلمستياوو او ميلو کي چي زما په افتخار به کيدلي ما د لويديځو هيوادونو له لويو مشرانو سره د ترقۍ د لارو چارو به باره کي خبري کولي. ما چي څه زده کړي دي هغه به ډير ژر ستاسی مخي ته کښيږدم. دا نو د ملت په قضاوت اړه لري چي زما هدف څه وو .زما هدف د هيواد د ژوند بهتر کول وه او که د امان الله او ملکي ثريا شخصي غوښتني او ګټي وې. که له دغه سفر څخه زما هدف شخصي وو نو ملت حق لري چي زما پيشنهادونه رد کړي. مګر څرنګه چي خبره دا سي نه ده نو زما له کندهار څخه هيله دا ده چي تر هر چا دمخه زما پيشنهادونه عملي کړي. کندهار زما د پاچهۍ تر ټولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځایونو ماته ګران دی. یو پلار له هغه زوی سره ډېره مینه لري چي د هغه خبره تر نورو ډېره مني".
امان الله خان وروسته په خپل هیواد کي د ټلګراف څخه شکایت وکړ او هغه یې د لویدیځي نړۍ په مقایسه د نشت په حساب وباله.
"اوس نو خپلو سړکونو ته وګوری. ستاسي سړکونه ډېر خراب دي. دا ولي؟ علت یې دادی چي زموږ خلک نازک او نازولي دي. کله وایی ډېره سخته ګرمي ده، کله وایی ډېر ساړه دي، کله وایی باران دي او کله نوري پلمې کوي.
تاسي د اروپا تر ښځو ډېر نازک یاست؟ هغوی په کارخانو او فابریکو کي سره اور ته ولاړي وي نه له ګرمۍ، نه له یخنۍ او نه له سخت کار څخه شکایت کوي.دا د شرم خبره نه ده چي د اروپا ښځي د افغانستان تر نارینه وو ډېر کار وکړي؟ ما په خپلو سترګو ولیدل چي د اروپا ښځي له نارینه وو سره اوږه پر اوږه کار کوي او په تجارتي، اجتماعي، سیاسی کارونو او دفترونو، کارخانو او سیاسی کړیو کي به هغوی وګوری چي له میړونو سره مساوي کارونه کوي .خو د افغانستان ښځي یوازي په دې پوهیږي چي څرنګه په کورونو کی بیکاره کښیني او بل هیڅ نه کوي. ولي به دغه راز یو هیواد وروسته پاته نه وي. په داسي حال کي چي نور هیوادونو چي ښځي یې له نارینه وو سره اوږه پراوږه کار کوي سمسور دي.
افغانستان د روسیې او اینګلینډ په شان دوو لویو قدرتونو په منځ کي پروت دی او یو هم نه غواړي چي دا هیواد پرمختګ وکړي. او دا خبره ډېره طبیعي ده. خکه چي تاسي به هم له خپل ګاونډي هیواد سره دونه مرسته ونه کړی چي هغه تر تاسي قوي سي. ولي به روسیه او یا اینګلینډ ستاسي سره مرسته کوي او تاسي ولي باید دا انتظار ولری؟ تاسي ښایی وواياست چي تاسي بیسې نه لری. مګر نه روسیه او نه اینګلینډ تاسي ته پیسې درکوي.
نو تاسي به څه کوی؟ کوښښ وکړی چي پیسې پخپله پیدا کړی. تاسي په دې هیواد کي هر ډول کانونه لری. کار وکړی او له هغو څخه ګټه واخلی. شرکتونه جوړ کړی او کارخانې او فابریکې جوړي کړی. یو څه له بازو او یو څه له همت څخه کار واخلی. تر څو چي تاسي پخپله له خپلو ځانونو سره مرسته ونه کړی له نورو سره سیالي نه سي کولای او خپلي ګټی نه سي ساتلای. نو فعال او زړه ور سی.
تاسي که بیکاره کښینی خپل هدف ته نه سی رسیدلای. امان الله ستاسي لپاره ټول کارونه نه سي کولای. هغه تاسي ته مشوره درکوي. پر تاسي پوښتنه کوي او تاسي ټیله کوي، مګر تردې اضافه هغه نور هیڅ نه سي کولای. که تاسي له درنو خوبونو څخه ویښ نه سی نو په دې باور ولری چی امان الله به د پرمخ تللي او سمسور افغانستان ارمانونه ګورته ورسره یوسي" سټیوارټ ص ص ۳۷۰-۳۶۹
له سفر څخه تر ستنیدلو وروسته اصلاحات او سقوط
اعلیحضرت امان الله خان بهر ته د خپل اوږده، څه باندي شپږ میاشتني، سفر په ترڅ کي د هیوادونو له مشرانو، جمهورروریسانو او پاچاهانو سره وکتل او په هر هیواد کي یې دونه تود او شانداره هرکلی وسو چي ښایی د ده او ورسره ملګرو تر انتظار به یې هم لوړ وو. اروپا ته د هغه د دې اوږده سفر په جریان کي ورځپاڼو، وخت به وخت او هره ورځ، د هغه د سفر د جریان په باب مضامین او عکسونه خپرول. د پایتختونو په لارو کوڅو کي کله کله په زرهاوو ښځو او نارینه وو د هغه هرکلی کاوه . طبیعي خبره ده چي دې هرکلیو به د هغه پر روحیاتو اغیزه کړې وي. هغه به یې مغرور او خوخواه کړی وي او داسي فکر به یې کړی وي چي د یوه ستر او ترقي غوښتونکي پاچا په حیث په خپل هیواد کی د هرډول تغیر را واستلو توان ورسره دی. د اروپایی هیوادونو پر مخ تللي کلتور او صنعت د هغه په زړه کي د افغانستان د پر مخ بیولو تنده نوره هم زیاته کړه او ښایی د همدغه اوږده مسافرت په جریان کي یې په خپل هیواد کي د ژورو، چټکو او آني تغیراتو راوستلو فیصله کړې وي.
اعلیحضرت امان الله خان خلکو ته، په هرات او فراه کي هم، د اصلاحاتو او ښځو د حقوقو او اجتماعي دریځ په باب ویناوي کړي وې او چي کله کابل ته ورسیدی نو هم یې د کندهار وینا ته ورته خبري وکړې. د اګسټ پر نهه ویشتمه یې زر کسیزه لویه جرګه را وبلله، څو د ملت سره د خپلو راتلونکو پروګرامونو په باب د زړه خواله وکړي او هغوی ته وښیي چي د اروپا له سفر څخه یې څه تر لاسه کړي دي. د ډیلي میل خبریال رانلډ وایلډ، چي د دغي لویی جرګې په وخت کي حاضر وو، د افغانستان د لیري پرتو سیمو او کلیو څخه راغلیو وکیلانو باندي د اروپایی لباس او خولیو د تحمیلیدلو او د هغوی د وارخطایی او خندونکي حالت په باب پرله پسې رپوټونه خپاره کړل. د جرګې په جریان کي سفیر فرانسیس همفریس ورته ویلي وه چي هغه باید ډېر ژر د کابل څخه ووزي. په کابل کي ښایی ډېر ژر حالات خراب سي او که ده ته څه وریپښه سي نو سفارت یې مسولیت پر غاړه نه سي اخیستلای .وایلډ ص ۱۸۴
اعلیحضرت امان الله خان د پغمان په دریمه لویه جرګه کي، چي ۱۰۰۱ تنو استازو برخه پکښی درلوده، د صنعت او تعلیم او تربیې پر موضوعاتو برسیره یو ځل بیا د ښځو د ازادۍ مسلې ته ډېر زیات زور ورکړ. د جرګې په جریان کي یې د خپلي میرمني ثریا او خپلي کشرۍ خور نورالسراج مخونه لوڅ کړل او په دې توګه یې وښودل چي د ښځو د لوڅ مخی په مسله کي پر خپله فیصله ټینګ ولاړ دی. هغه ښځو ته په یوې وینا کي وویل چي ستاسي میړونه تاسي په بندیخانو کي ساتي او تاسي په ژوندوني ښخوي. زه وایم د حجاب په برخه کي د خپلو میړونو پر خبرو غوږ مه نیسی. او که چیري

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاسي ميرونه تاسي په زور د حجاب اغوستلو ته مجبوري او يا مو د سات تيري او تفريح ځايونو ته نه پرېږدي خپل ميرونه وولی او حتی دی حاضر دی چي ښځو ته وسلې ورکړي. ستيوارټ ص ۳۷۷(البته د اعليحضرت امان الله خان دا خبره يوازي د برهان الدين کشککي، چي نادرخان ته د خوش خدمتۍ او غوړه مالی له امله، له امان الله خان سره دښمني ښيی، د نادر افغان په نوم په کتاب کي راغلي ده. ص ۳۲۳او ستيوارټ هم ښايی بل مأخذ ونه لري(

د سپتامبر پر پنځمه د لويی جرگي غونډي پای ته ورسيدلي. د جرگې غړو د امان الله خان پيشنهادونه منظور کړل او د هغه تقريبا ټول پلانونه يې ورسره ومنل خو د جرگې اکثريت غړو د هغه دا پيشنهاد چي ويل يې د ښځي دپاره دي د واده کولو سن اته لس او د نارينه دپاره دي دوه ويشت وټاکل سي په کلکه رد کړ. دغه راز يې د نجونو لپاره په داخل او خارج کي عصري غربي تعليم او تربيه رد کړه .گريگوريان ص ۲۶۰ گل اغا مجددي پوهيدی چي د جرگې غړي تقريبا ټول خوابدي او د امير د نويو اصلاحاتو ، په تيره بيا د ښځو د لوڅ مخيو، تعليم او تربيي او حقوقو سره مخالف دي. دی پوهيدی چي هغوی ټول به خپلو کليو او باندو ته داسي پيغامونه ورسره يوسي چي په ټولو سيمو کي به امان الله خان ته د مخالفت او بغاوت اورونه بل کړي. يخپله گل آغا او معصوم مجددي د قاضي محمد عثمان او اوو تنو لويو ملايانو سره په پټه د خوست پر خوا روان سو. د څلورو سووو ملايانو له خوا لاسليک سوې فتوا يې ورسره واخيستله چي امير امان الله خان يې کافر بللی وو. که څه هم چي هغوی په خوست کي ونيول سول او امان الله خان له گل اغا او معصوم مجددي پرته نور ټول نيول سوي کسان اعدام کړل، خو نورالمشايخ گل آغا مجددي يې بيرته د شمس المشايخ شير اغا مجددي په غوښتنه خوشي کړ .پولادا ص ۱۷۰ گل آغا د امان الله خان د غوښتني سره سم د افغانستان څخه ووت او په ديره اسمعيل خان کي يې ځای ونيوی او هلته يې د ساده ښتنو او زرهاوو مريدانو په غولولو او لمسولو، چي دم او چوف او پير او کرامت ته يې د اسماني کتاب او احکامو په څير عقيده درلوده، بناء وکړه.

دا وخت د کابل په شمال کي د کوهدامن، کلکان، استاليف او نورو برخو کي، د حبيب الله کلکاني او سيد حسين په مشری، يوې ډلي غلو او داړه مارانو د لويو لارو امنيت خراب کړی وو. په هغه سيمه کي حکومتي اداره دونه کمزورې وه چي د دې غلو مخه يې نه سوای نيولای.

د جرگي څخه وروسته لنډو شپو ورځو کي په شينوارو کي يو ښوريښ پيل سو چي تقريبا د ټولو وروستيو بدمرغو پيښو پيلامه سوه، او کيدلای سوای چي په لومړي سر کي يی په ډيره اساني مخه ونيوله سي، د مرکزي حکومت او ولاياتو ترمنځ له يوې خوا او د ولاياتو او اولسواليو او کليو ترمنځ له بلي خوا مناسب ارتباط موجود نه وو. د مرکزي حکومت دښمنانو او هغو کسانو چي ښايی له حکومت سره به يی خاصه دښمني نه درلوده بلکه له اوضاع څخه به يی گټه پورته کوله له دغي بې ارتباطی څخه پوره گټه واخيستله او د مرکزي حکومت او د حاکم او حاکم اعلی پر ضد يی راز راز تبليغاتو او اوازو گډولو ته زور ورکړ. دې تبليغاتو هغه وخت زيات زور واخيست چي د پغمان د لويی جرگې استازي، چي اعليحضرت امان الله خان غوښتل د هغوی په وسيله خپل پيغامونه تر خلکو ورسوي، خپلی سيمي، شينوارو، ته ورسيدل او د جرگي او د هغي د نويو فيصلو په باب يی داسي تبليغات او پروپاگنډونه وکړل چي د شينوارو د ښوريښ اور يی تر پخوا لا تازه کړ. بحران ونجات ص ۳۶ اعليحضرت امان الله خان په دغه راز يوه چاپيرياړ کي، چي نه يی پيغام او نه يی ږغ د خپلو خلکو تر غوږونو رسولای سوای اقتصادي، سياسی، اجتماعي، اداري، نظامي او فرهنگي اصلاحات پيل کړل او غوښتل يی چي په لنډ وخت کی خپل هيواد د سيالانو سيال کړي.

اعليحضرت امان الله خان په داسی يوه وروسته پاته عنعنوی او په دننه کی پر متخاصمو فرقو او قومونو وېشل سوي ټولنه کی اصلاحاتو ته ملا وتړله چي په هغي کی هر اصلاحی پروگرام د يوه انقلاب را وستلو معنی درلوده. د دې اصلاحاتو په پيل کېدلو، تعقيبېدلو او ناکامېدلو کی د اعليحضرت امان الله خان شخصيت او اغېزه تر بل هر څه زيات مطرح دي. دا ځکه چی افغانستان شاهی نظام درلود ، او شاهی نظامونه که هرڅونه ډيموکراتيک هم وای بيا هم پاچا تر ټولو قواو برتر او تر ټولو يي برخه او مسوليت زيات و. په عمومی صورت ويلای سو چی اعليحضرت امان الله خان پر وطن او ترقی مين شهزاده و، خو په يوه وروسته پاته ټولنه کی د دونه ژورو او حتی آنی اصلاحاتو د راوستلو دپاره يوازی وطن پالنه او مينه کافی نه وه. اميرامان الله خان بيا هم يو شهزاده وو. هغه د ژوند ترخې او خوږې نه وې ليدلي. هغه ته قدرت په ميراث پاته سوی ، او د اصلاحاتو د پروگرام له جديت څخه يي ښکاري چی د خپل وطن په حالاتو سم خبر نه وو.

د افغانستان په تاريخ کی ښايی ډېرو لږو مشرانو د اعليحضرت امان الله خان په څېر د ټولني په ټولو طبقاتو کی محبوبيت درلودلی وي. يوازي د غازی نوم کافی وو، چی د هغه په مقابل کی هر ډول ښوريښ شرعا ناروا کړي او ټول مخالفين يي باغيان وبلل سي. ښايی دغه محبوبيت ، او د ده په نزد د اصلاحاتو حقانيت، هغه دونه مغرور کړی و چی د محمود طرزی په څېر هوښيار او وطن پالونکي او د نادرشاه په څېر تکړه او محتاط ملگري يي خوابدي کړل او د محمد ولی خان، محمود سامي او علی احمد خان په شان احساساتی، غوړه مالو او پر خپلو شخصی گټو مين کسان يي پر ځان را وگرځول. هغوی اعليحضرت امان الله خان د ټولني له ټولو واقعيتونو څخه بې خبره وساتی او هم يي د هغه د قدرت او ژوند په حساسه مرحله کی ځانونه ورڅخه گوښه کړل او حتی د دښمن سره يي همکاري وکړه. پولادا ص ۱۲۳-۱۲۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمود طرزي، چی د امير امان الله خان له ناکارو او غوړه مالو درباريانو سره يې چندانی گوزاره نه سوای کولای، له کابل څخه دعلاج دپاره سويس ته ولاړ. هغه که څه هم چی د اوږدې مودې دپاره په اروپا کی پاته سو، خو له اروپا څخه يې په افغانستان کی هغه څه ليدلای سوای چی امان الله خان د کابل له ارگ څخه نه سوای ليدلای، او يا يې چا د ليدلو مجال نه ورکاوه .محمود طرزي د کال ۱۹۲۷ د ډسامبر د مياشتی څخه مخکی، چی امير امان الله خان د اروپا او اسيا د اوږدې دورې د پيل کولو دپاره تياری کاوه، ځان له سويس څخه کابل ته ورساوه او اعليحضرت امان الله خان ته يې وويل چی د افغانستان څخه په هيڅ توگه او د هيڅ مقصد دپاره د خارج په دونه اوږده سفر روان نه سی، ځکه چی د افغانستان وضع د هغه د دونه اوږده غيابت دپاره مساعده نه ده. دوپرې ص ۴۵۰ خو امير امان الله خان د هغه مشوره ونه منله او د هغه کال د ډسامبر په مياشت کی د اروپا او آسيا په اوه مياشتنۍ دوره روان سو. اعليحضرت امان الله خان پر خپله خبره ټينگ ولاړ وو. نه يوازی يې د اروپا د دونه اوږده سفر عزم فسخ نه کړ، بلکه محمد ولی خان يې، چی مخکی يې اروپايی هيوادونو او امريکا ته د سيار سفير په حيث استولی و، د سلطنت د مقام د کفيل په حيث وټاکی، او سفر يې پيل کړ. پولادا ص ۲۰۱

سړی نه پوهيږي چی امان الله خان به د خپلو اصلاحاتو دعملی کېدلو دپاره د چا پر زور حساب کړی وو. ځکه چی د هغه اداري، پوځی، اقتصادی او اجتماعی اصلاحاتو له هغه څخه د لوړو او ښکتنو رتبو مامورين ، پوځی افسران، خانان او ملکان او د ټولنی پر عنعناتو مين خلک ټول خوابدي کړي وه. پولادا ص ۱۲۰ .د هغه پر ضد په جوماتونو کی تبليغات روان وه او لويو ملايانو او پيرانو پر هغه باندی د کفر فتوا لگوله او ده بيا هم خپل اصلاحات په داسی توگه عملی کول لکه چی اصلا څه پېښه سوې نه وي.

په دې کی شک نسته چی ملايان، په تېره بيا پيران، چی هر وخت يې د انگليسانو، سيکهانو او نورو غير اسلامی قوتونو او ملکونو په مقابل جگړه کی تر هر چا او منظمو پوځونو او قواو زياته او فعاله ونډه اخيستې وه، د افغانستان د استقلال د جنگ په وخت کی د اعليحضرت امان الله خان تر ټولو ټينگ ملگري وه .مگر امان الله خان ته بايد دا خبره څرگنده وای چی پر ملايانو او پيرانو باندی يوازی د جهاد په وخت کی حساب کېدلای سی. او کله چی د افغانستان په څېر وروسته پاته، بېسواده او پر خپلو عنعناتو باندی ميني ټولنی کی د اجتماعی اصلاحاتو، او هغه هم د امان الله خان په څېر انقلابی اصلاحاتو، حرکت پيل کېږی، نو ملايان او پيران تر ټولو د قوي او خطرناک دښمن په حيث د بې سوادو او بې خبرو خلکو د رهبرۍ بيرغ اخلی. او په هغه صورت کی يوازی منظم او قوي پوځی قوتونه او مرکزی غښتلی حکومت د هغوی په مقابل کی مقاومت کولای سی.

په داسی حال کی چی اعليحضرت امان الله خان خپل پوځ پخپله کمزوری کړی، او د مرکزی حکومت ډېرو سترو مقاماتو يې د ناراضی او فعالو سياسی پيرانو ، د شور بازار له حضرتانو، گل آغا او شيرآغا سره اړيکی درلودل، او د امان الله خان پر ضد دسيسو کی يې برخه ورسره اخيستله .ستيوارټ ص ۳۳۰

بر سېره پر دې چی د امان الله خان د اجتماعی اصلاحاتو په مقابل کی پراخ مذهبی عکس العمل موجود، او تقريبا په هر جومات کی پنځه وخته په ميليونو مسلمانانو د هغه په مقابل کی د ملايانو تبليغات اورېدل. برسېره پر دې چی په اروپا کی د هغه د ملکې ثريا په لوڅ مخ او لوڅو مړوندونو کی اخيستل سوي عکسونه د افغانستان په عنعنوی او بې سواده ټولنه کی لاس پر لاس کېدل، او ټولو خلکو خپل پاچا تکفيراوه، يا يې لږ ترلږه د تکفير فتوا منله. او برسېره پر دې چی گل آغا مجددی د څلورو سوو مذهبی عالمانو او مشهورو ملايانو څخه د امير د کفر فتوا تر لاسه کړې او دافغانستان په اطرافو کی يې خپروله ستيوارټ ص ۳۹۰ امير امان الله خان د خپلو بې وختو اصلاحاتو د راوستلو په برخه کی له خپل جديت څخه لاس وانه خيست او په دغه وخت کی يې هم پېغلی نجونی د تحصيل دپاره ترکيې ته واستولې، او په دې توگه يې لگېدلی اور نور هم تازه کړ.

د کال۱۹۲۸ د سپټامبر د مياشتی د وروستيو شپو ورځو څخه د کابل په جنوب ، شمال او ختيځ کی د ښورښونو اوروﻧﻪ ولگېدل. په ختيځ کی د شينوارو او کوچيانو ترمنځ او څو تنو شينوارو د وژل کيدلو په قضيه کي محلي حکومت سمه فيصله ونه کړ؛ه د وژل سويو شينوارو قاتلان کوچيان يې بنديان کړل او څو ورځی وروسته يې بيرته خوشي کړل. حاکم اعلی، چي مخکي هم د رشوتونو په اخيستلو مشهور وو، د شينوارو په گومان، په دې قضيه کي رشوت اخيستی او د دوی د عزيزانو قاتلان يې خوشي کړي وه. او د بلي خوا په همدغو شپو ورځو کي امان الله خان يو شمير نجوني په ترکيه کي د تحصيل لپاره انتخاب کړي او د مشرقي له لاري يې د شينوارو په سيمه کي په لاريو موټرونو کي د پېښور خواته بوتلې .

شينواري، چی مخکي لا حاکم اعلی ته په قار وه، دې مسلې نور هم وپارول او د ملايانو په هغو فتواوو يې باور راغی چي ويل يې اعليحضرت امان الله خان کافر سوی دی. پر ملکي او نظامي تاسيساتو يې حملې وکړې او يوه چونۍ يې په بلي پسي تسليم کړه. په لږ وخت کي واړه ښورښ ، چي پخپله شينوارو هم د يوه لوی او عام ښورښ کولو په نيت نه وو پيل کړی، زور واخيست او مرکز ته هغه وخت اطلاع ورسيده چي خبره له خبري تيره وه. مرکزي حکومت د دې ښورښ د کرارولو لپاره شيراحمد خان، د مشرقي د رييس تنظيمه په حيث ورواستاوه. شيراحمد خان د قوې په زور د ښورښ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

كرارولو پر ځای د سرخرود، چپرېهار، خوګيانيو او لغمانيو له قومونو څخه مرسته وغوښته او هغوی ته يې د شينوارو په مقابل کي وسلې ورکړي . محلي خلک يې، چي پخوا لا ملايانو او حضرتانو د حکومت پر ضد تبليغات او پروپاګندونه ورته کړي وه، په لوی لاس وسله وال کړل او په لږ وخت کي ښورښ ډېر پراخ سيمه ايز شکل واخيست. ياغيانو بالاخره د جلال اباد ښار محاصره کړ او ايله دغه وخت امان الله خان متوجه سو چي د مشرقي ښورښ تر هغه چي مخکي يې فکر کيدی ډېر جدی دی. اعليحضرت امان الله خان د محمد خان ياور تر قوماندانی لاندي، چي پروفيسر محمد علي يې د دربار يو نازولی بولي او وايي چي په ژوند کي يې عسکري تجربه نه درلوده، د جلال اباد د محاصرې د ماتولو لپاره يو پوځ ور واستاوه. هغه جلال اباد ته د ور تللو او د محاصرې د ماتولو پر ځاي د ښار څخه شل ميله ليري په نيمله کي تم سو. د جلال اباد قوې چي هر څومره د مرستي غوښتني وکړې محمد خان ياور له ځايه ونه خوځيد؛ تر څو چي په خپل پوځ کي دننه د کوهستانيانو يوې ټولۍ محاصره او بندي کړ او ياغيانو ته يې واستاوه. عسکري قوه ټوله چور سوه. ياغيان نور هم وسله وال او غښتلي سول او څو ورځي وروسته جلال اباد هم د ياغيانو لاسته ورغی. ياغيانوحکومتی پوستې او قشلې چور کړې ، د برتانيې قونسلګري يې چور او وسوځوله. لږي ورځی وروسته قبايلي خلکو چي خپلو په اسانه لاسته راغلو برياوو مغرور سوي وه اتفاق وکړ. شينواري، خوګياني او په وروسته کي مهمند او نور اقوام ورسره يو ځای سول او د ښورښ د کرارولو کار د حکومت له واکه ووت. محمد علي ص ص ۱۸-۱۷ اعليحضرت امان الله خان د کا بل څخه ډېره لويه قوه د شينوارو او مشرقي د دې ښورښ د ځپلو لپاره واستوله. الوتکو پر اولسونو باندي بمباری هم وکړې. خو بمباري نه يوازي چنداني ګټوره نه وه بلکه خلک يې نور هم په قار کړل. موږ مخکي اشاره وکړه چي دا قوه او څو نوري وړې او لويی قشلې د حکومتي مقاماتو د بې کفايتيو، نامرديو او حتی خيانتونو له امله ياغيانو ته تسليم سوې. په نتيجه کي ياغيان ډېر زړه ور سول او کابل تقريبا بې دفاع پاته سو.

د دفاع وزارت په ډېرتلوار اطرافي خلک عسکری ته جلبول او وسله وال کول خو هغوی که به د جنګ ميدان ته ولاړل نو جنګ يې ځکه نه سو کولای چي عسکري روزنه يې نه درلوده او تر ګټي يې تاوان زيات وو ، او کنه نو زياتره به يا له ښورښيانو سره يو ځای کيدل او يا به له وسلې سره وتښتيدل. محی الدين انيس خو وايی چي د کابل جنګي طاقت صفر ته نيژدې سوی وو او د اطرافو څخه داسي اوازې را رسيدلي چي د خلکو پر عمومی روحياتو يې ډېر منفي تاثير کاوه. پر عسکري قواوو باندي د خوګيانيو د حملې په نتيجه کي منظمو قواوو ډېره سخته ماته خوړلې وه او د دفاع وزارت مجبور سو چي هر څه عسکر چي يې درلودل هغه جلال اباد ته واستوي او د يوې لويی حملې مخه ونيسی. بحران و نجات ۵۴-۵۲

حضرتانو او ملايانو په کابل او نورو ښارونو کي خپلو پروپاګنډو او د دروغو تبليغاتو ته زور ورکړی وو. اعليحضرت امان الله خان له دې پروپاګنډونو سره د مقابلې لپاره تقريبا هيڅ وسيله په لاس کی نه درلوده. يو ځل اوازه ګډه سوه چي حکومت آذانونه بندوي او د جوماتونو دراوزې تړي. يا مثلا پاچا کوم پير او ملنګ ته سپکاوی کړی دی. بحران و نجات ص ۵۵

يوه اوازه په ښارونو کي خپره سوه چي امان الله خان له اروپا څخه د مړو د سوځولو ماشين راوړی دی. تردې مخکي يې يوه بله اوازه ګډه کړې وه او ويل يې چي امان الله خان د مړو څخه صابون جوړوي. عوامو به ويل چي ماړه او خانان په ديرش روپۍ سوځوي، نيستمن خلک وړيا سوځول کيږي او ملايان د ناروغيو د خپريدلو د مخنيوي لپاره سوځوي.
ستېوارټ ۳۹۳

دا اوازې په داسي منظمه توګه خپريدلې چي د هغه وخت ليکوالان او ژورناليستان په دې باور وه چي رهبري ورته کيږي او له يوه خاص مرکز څخه خپريږي ځکه چي په عين وخت کي به په کابل، لوګر او په ټولو شمالي سيمو کي په يوه وخت کي يو شان آوازه خپره سوه او دغو اوازو د اغتشاش لمبو ته نور هم زور ورکاوه .بحران و نجات ص ۵۵

د مشرقي د سيمو ښورښونه روان وه چي د سقاو زوی حبيب الله کلکني، چي دا وخت يې په پاراچينار کی سماوار کاوه، خپل ځان کوهدامن ته ورساوه او د خپل پخواني بادار ملک محسن په کور کي ديره سو. د لارو په وهلو او امنيت خرابولو يې پيل وکړ. هغه د حکومتي مامورينو له ناپوهی او اداري فساد څخه ګټه واخيستله. کاروانونه يې لوټل او لوی سوداګران به يې غرونو ته ورسره پورته کول او بيا به يې د ډېرو پيسو په بدل کي خوشي کول. حکومتي مقاماتو يا تشه تماشه کوله، يا له کلکاني سره شريکان وه او يا دونه بې تجربې وه چي څه يې کولای نه سوای او د وضعيت خطر يې نه احساساوه. د باچا غوړه مالو سلاکارانو هغه غولاوه او د خيريت رپوټونه به يې ورکول. ځينو درباريانو د سقاو له زوی سره اړيکي درلودلې او هغه ته يې پيسې او وسلې ليږلې. محمد علي ص ۲۱ د سقاو زوی بالاخره پر حکومتي پوستو او عسکرو باندي حملې پيل کړې او يوه ورځ يې پر هغه حکومتي خزانه باندي چي د مزار څخه کابل ته وړله کيدله حمله وکړه او غونډه خزانه يې غرونو ته يورته کړه. حکومتي پوځيان د هغه په نيولو کي ناکام سول .بالاخره خبره دې ځای ته ورسيدله چي مرکزي حکومت له هغه سره د مذاکرو کولو ته مجبور سو. حبيب الله کلکاني د مرکزي حکومت له خوا د تنظيميه هيات د ريس احمد علي خان سره خبري وکړې او له هغه سره يې يوه موافقتنامه لاسليک کړه. په دې موافقتنامه کي راغلي وه چی

(c) ketabton.com: The Digital Library

حبیب الله کلکاني به د خپلو شریرو اعمالو څخه لاس اخلي او توبه به کاږي. حکومت به د هغه او د هغه ملګري سید حسین او نورو انډیوالانو ټول ګناهونه بخښي. کلکاني او سید حسین ته به د جنرالی رتبه ورکوي. هغوی ته به ۸۲ میله توپکونه او مرمۍ ورکوي. هغوی هر یوه ته به د کاله دیرش زره افغانۍ او د هغوی ورسره ملګرو ته به د میاشتي دیرش افغانۍ تنخوا ورکوي .بحران و نجات ص ص ۷۵-۷۴
د سقاو له زوی سره تر دې موافقتنامي وروسته د کابل خلک یو څه بیغمه سول او اعلیحضرت امان الله خان هغه ته پیغام واستاوه چې، د یوه جنرال په حیث، د مشرقي د ښورښ په ځپلو کي برخه واخلي او خپلي قواوي د والي علي احمد خان سره یو ځای کړي. پاچا غوښتل چي په دې توګه یو دښمن په بل ووهي خو د سقاو زوی پوره هوښیار وو او له دې فرصت څخه یي بشپړه ګټه واخیستله. هغه پوه سو چي مرکزي حکومت دونه کمزوری دی چي د ښورښ په ځپلو کي له ده څخه مرسته غواړي نو د امان الله خان د لیکلي پیغام په اساس یې په قانوني توګه د عسکرو په غونډولو او د حکومتي وسلو په ویشلو پیل وکړ. کله چي ښې قواوي جمع کړې نو خپلي پالیسی ته یي تغیر ورکړ او پر کابل باندې یې د حملې لپاره حرکت پیل کړ .محمد علي ص ص ۲۴-۲۳
په دغه وخت کي د تګاب امنیتي وضع هم سخته خرابه سوه او د هغي سیمي خلکو د حکومت سره مخالفت پیل کړ. حتی د تګاب اخندزاده صاحب، چي تر ډیره وخته یې د اعلیحضرت امان الله خان طرفداري کوله، له مخالفینو سره خپل ږغ یو کړ. د ژمي په یوه سړه شپه کي څو تنه خانان او د سقاو د زوی ملګري د ملا ویس الدین په قلعه کي را ټول سول. دوه تنه ملایان یي ورسره بوتلل. د سقاو د زوی ملا یي ور وتړله او هغه یي د پاچا په حیث اعلان کړ. بحران و نجات ص ۷۸
د سقاو زوی په سبا د کلکان او کوهدامن خلکو ته خپله پاچهي اعلان کړه . خپل مرستیال سید حسین یې د جبل السراج د نیولو لپاره واستاوه او پخپله یې د کابل پر لور حرکت پیل کړ. د هغه په مقابل کي هري قوې ماته خوړله او د کال ۱۹۲۸ د ډسامبر پر دیارلسمه یې د ډزو ږغونه د کابل په شاوخوا کي واوریدل سول. د کابل جنګي او پوځي وضع دونه خرابه وه چي که د حربي ښونځي اته لسو تنو شاګردانو د سقاو د زوی پر قواوو ډزي نه وای کړي ښایی په هغه ورځ یې ارګ نیولی وای. د دفاع په وزارت کي نور دفاعي قوت پاته نه وو او د دفاع وزیر عبدالعزیز خان لاس و پښه وو. پروفیسر محمد علي وایی چي حتی په دغه وخت کي هم خاینو او غوړه مالو درباریانو پاچاته غلط اطلاعات ورکول او هغه ته یي ویل چي د اندیښني خبره نسته. دا یو څو غله دي او د کابل پر ښار باندي د حملې کولو له جاهلانه عمل څخه پخپله پښیمانه سي. خو امان الله خان پخپلو غلطیو پوه سوی وو او له دې امله ډیر پښیمانه وو چي خپل هغه مامورین او افسران یي چي ده د تنګسي او ضرورت په وخت کي حساب وربانډي کولای سوای له لاسه ورکړي دي. محمد علي ص ۳۲
اعلیحضرت امان الله خان ته نه پوځ او نه ملګري پاته وه. د هیواد پر تولو خلکو یې ږغ وکړ چي د خپل حکومت ملاتړ وکړي او کابل له سقوط څخه وساتي. د هیواد له هري برخي څخه خلک پر پایتخت باندي رامات سول. څوک په دې تمه چي د بري په صورت کي به ګوندي غټ انعامونه ترلاسه کړي او څوک په دې تمه چي د حکومت د سقوط په صورت کي به په چورکي ښه برخه واخلي. د وسلو شاهي ګودامونه پرانیستل سول او ټولو هغو کسانو ته وسلي او مهمات ورکول کیدل چي د خدمت کولو لپاره یي تیاری ښود. له دې وضع څخه د سقاو طرفدارانو هم ګټه واخیستله او د عسکري خدمت په پلمه یي وړیا وسلي ترلاسه کړې. محمد علي ص ص ۳۴-۳۳
یوه میاشت وروسته د سقاو د زوی قواوو د کابل د ښار نیژدې شاوخوا سیمي ونیولي. اعلیحضرت امان الله خان د جنوري پر څوارلسمه استعفی وکړه او د کندهار پر لور وخوځیدی. خپله پاچهي یې خپل مشر ورو عنایت الله خان ته پریښودله. عنایت الله خان د سقاو سره د سولي لاره غوره کړه او د هغه مجددي په رهبري یي سقاو ته د سولي هیات واستاوه چي کلونه یي د امان الله خان د اصلاحاتو پر ضد دسیسي او تبلیغات کړي وه. کله چي مجددي د حکومتي عسکرو مورچو ته ورسیدی نو هغو ته یي وویل چي خبره ختمه ده. امان الله خان استعفی کړې او له کابل څخه وتلی دی. هر څه به په سوله فیصله کیږي. څه عسکرو چي لا یي ښایی د سقاو په مقابل کي د مقاومت خیال درلود خپلي مورچې پریښودلي او خپلو کورونو ته ستانه سول.عنایت الله خان، چي نور په ارګ کي د پاته کیدلو لپاره هیڅ ورته پاته نه وه، استعفی وکړه او د انګریزانو په الوتکه کي، چي سفیر همفریس ورته برابره کړې وه، پیښور ته پرواز وکړ. د سقاو د زوی لښکرو ارګ ونیوی او حبیب الله کلکاني د خادم دین رسول الله امیر حبیب الله په نوم پاچا سو. په مشرقي کي والي علي احمد خان، چي هغي سیمي ته د ریس تنظیمه په حیث لیږل سوی وو، ځان پاچا اعلان کړ. البته ډیر ژر د خوګیانیو او نورو قبایلو له مخالفت سر مخامخ سو او ایله ځان یي ژوندی پیښور ته ورساوه .اعلیحضرت امان الله خان بیرته خپل ځان پاچا اعلان کړ او له کندهار څخه یې د کابل د نیولو لپاره عملیات پیل کړل. په دغو شپو ورځو کي سپه سالار محمد نادرخان له فرانسي څخه ځان د برتانوي هند خاوري ته ورساوه او لږي ورځي وروسته د خپلو ورونو شاه ولي خان او محمد هاشم خان سره د افغانستان خاوري ته ننووت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غلام نبي خان چرخي
د سپه سالار غلام حیدرخان چرخي زوی، سپه سالار غلام نبي خان چرخي د اعلیحضرت امان الله خان تر ټولو وفادار او فداکار ملګری ګڼل کیږي. ګواکي د امان الله خان یوازینی لایق او وفادار منصبدار وو چي تر مرګه یې وفا ورسره وکړه او کله چي اعلیحضرت امان الله خان د هغه د فداکاریو او قربانیو په باب رپوټونه ترلاسه کړي وي نو حتما به یې ارمانونه ور پسي کړي وي.
غلام نبي خان چرخي، چي په دغه وخت کي په شوروي اتحاد کي د افغانستان سفیر وو، د هغه هیواد له حکومت څخه وغوښتل چي له امان الله خان سره په کابل کي د بیرته پاچا کیدلو په لاره کي مرسته وکړي. د شوروي اتحاد د کمونیسټ ګوند سیاسي دفتر په دې باره کي یوه عاجله غونډه وکړه. په غونډه کي د خارجه وزارت مقامات د امیرامان الله خان د بیرته پاچا کیدلو طرفدار وه او د ګې پې او مقاماتو د سقاو د زوی طرفداري کوله او ویل یې چي دا په افغانستان کي د زیارکښانو انقلاب دی او باید چي ملاتړ یې وسي. خاطرات اقابکف ص ۳۱۲
یوه شپه د کمونیسټ ګوند د سیاسي دفتر په هغه غونډه کي چي ستالین، غلام نبي خان او په افغانستان کي د شوروي د سفارت پوځي آتشه پریماکوف برخه پکښې درلوده، فیصله وسوه چي د سره پوځ یوه ډله عسکر دې په افغاني جامو کي د پریماکوف تر قوماندې لاندې افغانستان ته حرکت وکړي. دوی باید په پټه توګه د افغانستان خاوري ته ننوزي او تر کابل پوري دې پر مخ ولاړ سي. د دې لپاره چي د دوی په مقابل کي کوم خنډ پیښ نه سي نو د دې پوځي قوې ظاهري مشري دې د غلام نبی خان سره وي.
څو هفتې وروسته یوه ورځ سهار وختي د ترمز پر سرحدي ښار باندې شوروي قواوو حمله وکړه .سرحدي ساتونکو د شوروي پر الوتکو باندې ډزې ومړې خو عسکرو له الوتکو څخه د ماشیندارانو ډزېورباندې وکړې او ټول یې ووژل. له دې څخه وروسته یوه اته سوه کسیزه پیاده قوه، چي په تاشکند کي له تر تولو تکړه قطعو څخه جوړه سوې وه، د افغانستان خاوري ته ننوتل. له دې قوې سره ماشینداران او توپونه ورسره وه. د مزار شریف پر لور یې حرکت وکړ او په لار کي چي یې افغاني پوځیانو مخه ونیوله هغه یې ټول له منځه یوړل. د دې قوې په مقابل کي د مزار شریف په شاوخوا کي مقاومتونه وسول خو ډېر ژر شنډ سول او د شوروی سرو عسکرو، چي افغاني جامې یې په ځان کي وې، ډېر ژر د مزار شریف د ښار کنټرول واخیست. د حملي له پیل څخه د مزار شریف تر نویل کیدلو پوري د افغانانو د تلفاتو شمیر دوو زرو تنو رسیږي. خاطرات اقابکف ص ۲۰۵-۲۰۴
محی الدین انیس هم وایی چي وروستنی مقاومت د سقاو د زوی د ریس تنظیمه له خوا وسو چي له ایبک او تاشقرغان څخه یې دوه زره تنه جمع کړي او د مزار شریف پرښاریې یرغل وکړ. خو له یوې لنډې مقابلې وروسته، سقاویانو ماته وخوړه .
بحران و نجات ص ۱۹۷ خو د حیرانتیا خبره دا ده چي محی الدین انیس د سقاویانو د حکومت دا تبلیغ نه مني چي وایی د روسانو قواوو د افغانستان پرخاوره باندې حمله کړې ده او وایی هغه څوک چي را روان وو، روس نه بلکه غلام نبي خان وو. مګر په حقیقت کي د سقاویانو تنظیمیه هیات د وطن پر خاوره باندې د روسانو د حملي د آوازې په ګډولو سره یو لوی چال وواهه. ځکه چي که یې ویلي وای چي غلام نبي خان حمله کړې ده نو خلک به داسي فکر وکړي چي ورور وژنه کیږي او را غونډ به نه سي .هغه کتاب ص ۱۹۶
آقابکف وایی د سقاو د زوی مجاهدین اکثر هغه بخارایی او ترکمن مهاجرین وه چي د مزار شریف په ختیځ کي را غونډ سوي وه او د غلام نبي خان د قواوو د پرمختګ مخه یې نیوله. غلام نبي خان هم د مزار شریف او د ښار د شاوخوا خلک را غوند کړل او د سرو عسکرو سره یو ځای یې د تاشقرغان پر لور حرکت پیل کړ. د تاشقرغان سره نیژدې د دواړو قواوو ترمنځ ډېر سخت جنګ وسو. د سقاو قواوو له شپږ ساعته جګړې څخه وروسته ماته وکړه او تقریبا درې زره تنه یې ووژل سول. د غلام نبي خان او روسانو قواوو په ډیره اسانی د تاشقرغان ښار ونیوی او د خان اباد پر لور یې پرمختګ پیل کړ .خاطرات آقابکف ص ۲۰۵
محی الدین انیس وایی کله چي د مزار په باره کي د سقاو زوی ته خبر ورسیدی نو هغه د کابل د شاوخوا او کوهدامن څخه،په وچ زور، د سیدحسین په مشری، یوه قوه چي شمیر یې څلورو زرو ته رسیدی د غلام نبي خان سره د جګړې لپاره ولیږله. د ایبک په شاوخوا کي د دواړو قواوو ترمنځ یوه سخته جګړه وسوه د سقاویانو قوې ماته وکړه او سره وپاشل سوه. سید حسین د بدخشان خواته عقب نشیني وکړه. له بدخشان څخه یې څو نوري حملې هم وکړې خو ټولې ناکامي سوې.
له خلکو سره دا هیله پیدا سوه چي ګوندي غلام نبي خان به هیواد وژغوري. خو له بده مرغه چي هغه ته غلام صدیق خان تلګرام واستاوه چي امان الله خان له وطنه وتلی دی ته هم ووزه. غلام نبي خان هم یوه ورځ وروسته بیرته د روسیې خاوري ته ننووت. بحران ونجات ص ص ۱۹۷-۱۹۸
اقابکف وایی، په داسي حال کي چي جنګ روان وو، مسکو ته خبر ورسیدی چي امیر امان الله خان یو ناڅاپه د سقاو له زوی سره له مبارزې څخه لاس اخیستی دی او له کندهار څخه هند ته تښتیدلی دی. په دې صورت کي زموږ د لیږل سوي قوې کار هم نیګړی پاته سو او غلام نبي خان ته هم له عقب نشینی پرته بله لاره پاته نه سوه. د سره پوځ ټولو عسکرو، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماسکو په امر، له جنګه لاس واخیست او دري ورځې وروسته ټول د شوروي په خاوره کي په خپلو قطعو کي ځای پر ځای سول .خو اقا بکف د شوروي د قواوو د عقب نشینی بل دلیل دا بولي چي په افغانستان کي په سفارتخانو کي او د اروپا په مطبوعاتو کي، په افغانستان کي د شوروي د قواوو د مداخلې خبره ډیره توده وه او ګې پي او ته په دې باب اطلاعات رسیدلي وه چي ټوله نړی د شوروي په مداخلې خبره سوې ده .ټولو خارجي هیوادونو، له هغې جملې څخه ایران او ترکیې، چي د شوروي اتحاد دوستان وه، د شوروي له مداخلې سره مخالفت ښودلی او په حقیقت کي دا خبره ډیره عجیبه ښکاریده چي یو کمونیستي هیواد، سلطنت ته، د یوه پاچا د بیرته رسولو لپاره فعالیت وکړي .خاطرات اقابکف ص ص ۲۰۵-۲۰۶
آقابکف وروسته لیکي چي په ماسکو کي د افغانستان مختار وزیر غلام نبي خان زموږ څخه وروسته وغوښتل چي د افغانستان په جګړه کي د نادرخان طرفداري وکړو .خارجه وزارت له هغه سره ژمنه وکړه چي که نادرخان د افغانستان په جنوب کي د انګلیسانو پر ضد سلوک اختیار کړي نو له هغه سره به معنوي مرسته وکړي .هغه کتاب ص ۲۰۷

نتیجه
د افغانستان په بیلو بیلو سیمو کي د سپه سالار محمد نادر خان جنګونه او د سقاویانو څخه د کابل د تخت نیول زموږ د مضمون موضوع نه ده. نادرخان د ۱۹۲۹ کال د اکتوبر پر ینځه لسمه پاچا سو. د نوامبر پر لومړۍ نیته یې د سقاو زوی، د هغه ورور او د هغه یوولس تنه مهم ملګري او مشران اعدام کړل. اعلیحضرت محمد نادرشاه د اعلیحضرت امان الله خان اکثر اصلاحات تعقیب کړل او د قدرت په څلور کلنه دوره کي یې داسي پرمختګونه راوستل چي چایي انتظار نه سو کولای. د هغه د قدرت زمانه او پرمختګونه زموږ د مضمون موضوع نه ده. نادرخان د عسکرۍ په وخت کي یو لایق سپه سالار او د پاچهی په وخت کي یو هوښیار سیاستمدار وو. خو که یې د خپل استعداد او لیاقت څخه د امان الله خان سره د مخالفت کولو څخه نه بلکه د روغي کولو لپاره کار اخیستی وای ښایی د افغانستان تاریخ بل رنګ درلودلای وای. لیون پولادا په دې باره کي ډیر ښه قضاوت کوي او وایي چي که دا دواړه مشران سره یو لاس وای نو ښایی چي امان الله خان خپل تخت ژغورلی وای او نادرخان د هغه قاتل له مرمیو څخه بچ سوی وای چي د ده څلورکلني پاچهی ته یې خاتمه ورکړه .پولادا ص ص ۲۰۵-۲۰۶
داسي ښکاري چي نادرخان د دوستی تر پاللو د دښمنۍ په پاللو کي ټینګ وو .نادرخان ټول هغه کسان چي د اعلیحضرت امان الله خان په دوره کي یې اختلاف ورسره درلود او د افغانستان په خاوره کي په لاس ورغلل یو په یو یا اعدام او یا د بندیخانې شومه کړل او چي څه پاته وه نو د هغه دیکتاتور ورور سردار محمدهاشم خان یا مړه، یا تبعید، یا تیښتي ته مجبور او یا په زندانونو کي وراسته کړل.
اعلیحضرت امان الله خان له خپل ملت سره د یوه مهربان پلار او یوه خواږه ورور په څیر مینه درلوده. له هیواد سره د هغه عشق یوازي د شعر په ژبه افاده کیدلای سي. هغه په هیواد کي ټول اوسیدونکي خلک افغان بلل. د افغانستان خلکو د څه باندي یوې پیړۍ استبداد، داخلي جنګونو او انارشیو څخه وروسته هغه ته ضرورت درلود. که هغه په قدرت کي پاته سوی وای افغانستان ښایی د وروستیو څه باندي دریو لسیزو ناخوالي لیدلي نه وای.
په افغانستان کي، د امان الله خان په مقابل کي ټولي ستونزي د هغه د اصلاحاتو سره د ملایانو، حضرتانو، پیرانو او د زړو فکرونو د څښتنو سردارانو د اختلاف له امله را پیدا سوې. هغه ته په کار وه چي د خپلو اصلاحاتو څخه یې دفاع کړې وای. دفاع په دفاعي توان کیدلای سوای او هغه توان ته ده لازمه توجه ونه کړه. ویل کیږي چي هغه باید خپل پوځ تقویه کړی او بیا یې د اصلاحاتو پروګرام وړاندي کړی وای. دا خبره ډیره پرځای ده ، مګر کله چي موږ ګورو چي د سقاو د لښکرو مخه د حربې ښونځي اته لس تنه تر سر تیر شاګردان را ګرځولای او، د لنډ وخت لپاره، د ارګ او کابل د سقوط مخه نیولای سي نو ویلای سو چي یوازي پوځي کمزورۍ د امان الله خان ملا نه ده ماته کړې بلکه د افغانستان د خلکو او خاوري له دښمنانو سره د ارادې کمزوري او د نیژدې ملګرو نامردي د هغه د سلطنت ډیر مهم عامل سو. امان الله خان په تبعید کي د خپلو ویناوو په ترڅ کي دې خبري ته څو ځله اشاره کړې ده چي هغه پوځي شکستونو نه بلکه د نیژدې مامورینو او مقاماتو نامردیو او خیانتونو د تخت پرېښودلو ته مجبور کړ. پولادا ص ۲۰۶
د اعلیحصرت امان الله خان د سقوط او له هیواد څخه د وتلو علتونه به ډیرزیات وي. خو څرنګه چي نه له بیکارۍ څخه د خلکو شکایتونو، نه د لوږي د لاسه د خلکو ښورښونو، نه د رشوت خورو او فاسدو مامورینو د لاسه د خلکو بغاوتونو او نه د ملایانو او پیرانو تبلیغاتو هغه ته ماته ورکړې، بلکه د جنګ په میدانونو کي یې، چي ښایی د ټولو پورتنیو علتونو په نتیجه کي پیل سوي وي، ماته خوړلي ده نو ځکه موږ وایو چي پوځي کمزوري د هغه د ماتیدلو اصلي علت سو. که له هري حادثې سره د مقابلې لپاره جلا جلا قوتونه موجود وای ښایی خبره دونه ژر خرابه سوې نه وای. سر پرسی سایکس وایي د تاریخ په محکمه کي هغه ځکه محکوم دی چي پر افغانستان باندي د سقاو د زوی مصیبت ده نازل کړ .خو په دفاع کي یې ښایی دا وویل سي چي د هغه ډیر زیات اصلاحات چي ده خپل تخت ورباندي بایلود لازم او ګټور وه او په اینده کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

به کرار کرار عملي سي .سايکس ص ۳۱۷
ځيني مورخين په دي عقيده دي چي امان الله خان بايد لومړی خپله ټولنه ښه په غور کتلي او پيژندلي وای. او وروسته يې د خپلو ژورو او هر اړخيزو اصلاحاتو عملي کولو ته ملا تړلي وای. هغه بايد دا معلومه کړې وای چي په هغه قبايلي سستم کي چي د ده نيکه امير عبدالرحمن خان، د مرکزي حکومت د ټينګولو په منظور، ګوزار ورکړی وو ځوموره زور پاته دی. اعليحضرت امان الله خان بايد د اصلاحاتو او د پوځ د غښتلي کولو او د هغه په زور د قبايلو د احتمالي مقاومت د ماتولو کارونه په يوه ځل او يو ځای نه وای پيل کړي. دواړه کاره کول هغه ته ممکن نه وه. د هغه نيژدې پوځي سلاکار سپه سالار محمد نادر خان هغه ته تر هر څه مخکي د پوځ د غښتلي کولو او ښه روزلو مشوره ورکړې وه .پولادا ص ص ۲۷۳ ــ ۲۷۴ دغه راز افغانستان په وچه کي راګير نيستمن هيواد دی .امان الله خان په داسي شرايطو کي ښو ګاونډيانو ته اړتيا درلوده چي د تنګسې په وخت کي د هغه له دښمنانو سره مرسته ونه کړي او که له ده سره خواخوږي نه کوي نو لږ ترلږه بيطرفه خو پاته سي. امان الله خان له يوې خوا د برټانوي هند پر ضد، چي د خپل وخت تر ټولو لوی استعماري طاقت وو، تبلغيات کول او په وچ زور به يې د هغو دښمني را پاروله . اعليحضرت امان الله خان په ارادو قبايلو کي پيسې ويشلي او له برټانيي سره دا انديښنه وه چي دا پيسې له شوروي اتحاد څخه راځي. پولادا ص ص ۲۴۷-۲۴۶ برټانوي هند به هم په خپل وار دننه په دربارکي د ناراضی عناصرو سره تماسونه ټينګول او چي څه وخت وروسته د امان الله پر ضد په ټول هيواد کي د بغاوت اورونه بل سول نو د هغه مخالفو ملايانو او پيرانو ته يې د برټانوي هند په خاوره کي د ازادو تبليغاتو او پروپاګنډونو او په قبايلو کي د ورانکاريو د کولو زمينه برابره کړه.
کله چي امان الله خان د کندهار څخه د کابل د بيرته نيولو دپاره پوځي عمليات پيل کړل او ځان يې تر غزني پوري ورساوه. هلته يې د غلجيو له قبايلي خلکو څخه ګيله وکړه چي ولي د ده د حکومت پر ضد جنګيږي. هغوی ورته وويل چي ستا دښمنان دوه تنه دی . يو د سقاو زوی او بل پيرصاحب. شيرآغا د غلجي قبايلو پير صاحب وو چي لکه بد شګون په ډيره چټکی د هند له لوري د غزني پر لور روان وو او په لار کي يې خپل غلجي مريدان پر امان الله خان باندي حملو ته تشويقول . شيراغا او د هغه سره ملګرو ملايانو تبليغ کاوه چي د کابل تخت د سقاو د زوی په لاس کي دی. نو په دې صورت کی امان الله ياغي دی. سټيوارټ ص ص ۵۵۶-۵۵۷

اعليحضرت امان الله خان ، پر دې برسيره، له خپل شمالي ګاونډي شوروي اتحاد سره هم ښې اړيکي نه درلودلي او حتی د پاچهی په لومړيو کلونو کي يې ډير سخت مخالفتونه ورسره پيدا سول. امان الله خان ښايی غوښتل چي په سيمه کي د ټولو او يا ډيرو اسلامی قومونو او هيوادونو مشري وکړي. د هند د خلافت ګوند د وخته لا فيصله کړې وه چي، د عثماني امپراطورۍ د سقوط څخه وروسته به، د خلافت چپنه ده ته ور اغوندي. ځوان اعليحضرت به دغه راز فيصلو حتما مغرور کړی او د اسلامي نړۍ، يا لږترلږه د ګاونډيو اسلامی هيوادونو، د مشرۍ آرزو به يې ورپيدا کړې وي.
اعليحضرت امان الله خان، لکه څرنګه چي يې په ازادو قبايلو کي د انګريزانو پر ضد تبليغات کول، د شوروي اتحاد په اسيايی هيوادونو کي يې هم باسماچيانو(د شوروي رژيم مخالفو وسله والو جنګياليو) ته مرستي ور پيل کړې. حتی د جنګ وزير نادر خان يې، د فرغاني له ياغيانو سره د نيژدې تماس ټينګولو لپاره قطغن ته واستاوه. خپل نور عالي رتبه مقامات يې، د همدغه مطلب لپاره، مزار شريف او هرات ته وليږل. ادمک ص ص ۷۰-۷۱
امان الله خان په مرکزي اسيا کي د خپل نفوذ د زياتولو لپاره له بخارا سره ډيلوماتيک اړيکي ټينګ کړل. په ترکستان کي يې د شوروي د مخالفينو د مقاومت له مشرانو سره تماسونه ټينګ کړل او وسلي او جنګيالي يې ورليږل .ګريګوريان ص ۲۳۵
شوروي اتحاد د افغانستان د دغه راز مداخلو او غير دوستانه سلوک له امله په ماسکو کي د افغانستان سفير غلام نبي خان چرخي ته خپل احتجاج واستاوه او افغانستان ته يې اخطار ورکړی چي بايد له دغه راز اعمالو څخه يا لاس واخلي او يا به يې دغه راز مداخلي ښه عواقب ونه لري .ادمک ص ۷۱
که څه هم چي افغانستان شوروي اتحاد ته اطمينان ورکړ چي د هغه هيواد په داخلي چارو کي به مداخله نه کوي او په عمل کي يې هم د شوروي اتحاد باور تر لاسه کړ او اړيکي بيرته دوستانه سوې خو داسي ښکاري چي افغانستان يو ځل بيا د آمو په سيند کي د ينګي قلا په ټاپو کي هغو تقريبا زرو تنو اوزکو ته ځای ورکړی وو چي د شوروي اتحاد څخه تښتيدلي او هغه ټاپو ته ورغلي وه. اوزبکو ياغيانو له هغه ځايه څخه د شوروي حکومت پر ضد پوځي عمليات کول او شوروي قواوو هغه ټاپو د کال ۱۹۲۵د ډسامبر په مياشت کی اشغال کړ. د افغانستان حکومت پر خپله خاوره باندي دا تيری ونه زغامه او اعلان يې وکړ چي د هغه هيواد پر پاکه خاوره باندي شوروي قواوو تيری کړی دی. امان الله خان د شمال لوري ته د پوځي قواوو د ليږلو امر وکړ. خو شوروي قواوو په هغه ټاپو کي د ياغيانو قواوي دړي وړي کړې او نور يې دا کوچنی ټاپو په دې نه ارزاوه چي د دواړو هيوادونو ترمنځ اړيکي ورباندي خړ پړ سي او په لوی لاس ځانته يو بين المللی ډيپلوماتيک جنجال پيدا کړي. شوروی قواوي د ۱۹۲۶ کال د فبروري په مياشت کي بيرته پر شا سوې او د دواړو

(c) ketabton.com: The Digital Library

هیوادونو ترمنځ د دوستی د موافقي په نتیجه کي هغه ټاپو د افغانستان خاوره وګڼله سوه. که څه هم چي دا جنجالونه به پر خپل وخت فیصله سوي وي خو بیا هم د د ګاونډیو هیوادونو په تاریخ کي یو فصل دی او لږ ترلږه په یوه ټاکلي وخت کی به یې د ګاونډیانو ترمنځ زړه بداوی او په اینده کي بدبیني پیدا کړې وي.

اعلیحضرت امان الله خان په ډیره ځوانی کي قدرت ته ورسیدی. هغه نه تجربه او نه مطالعه درلوده. به یوه وروسته پاته ټولنه کي زیږیدلی او لوی سوی وو. د بهرنی نړۍ او د هغې د پرمختګونو په باره کي یې یوازي کیسي اوریدلي وي. پر خپلي خاوري او خلکو مین وو او له ترقی او پرمختګ سره یې لیونی مینه درلوده. هغه په هره برخه کي پرمختګ غوښتی خو د پرمختګ په لارو چارو نه پوهیدی. هغه ته په هیواد کي د اصلاحاتو د ښمنان ور معلوم وه، او یا ښایی د خوست د پاڅون څخه وروسته ښه ورته څرګند سوي وي، خو د اصلاحاتو د دښمنانو سره د مبارزې، د هغوی د کړارولو او یا له منځه وړلو چل نه ورتلی .امان الله خان د قبایلو سره د ګوزارې کولو او د هغوی د مقاومت د روحیې د ماتولو څخه نیولې په اقتصادي، اجتماعي او فرهنګي ساحو کي د اصلاحاتو راوستلو او پوځ د روزلو پوري په هره ساحه کي ښو مشورو او ښو سلاکارانو ته ضرورت درلود. خو هغه یو پاچا وو. د هغه فیصله چا نه سوه ماتولای او خبره یې آخري خبره وه. د پاچاهانو، معمولا، هغه مشورې خوښي وي چي د دوی پرزړه جوړې وي. هوښیار او صادق خلک خپلو مشرانو او پاچاهانو ته غلطي مشورې نه سي ورکولای او کله چي د پاچا له بیځایه نقشو سره مخالفت وکړي او یا سم سر ورسره ونه ښوروي نو خپل مقامات له لاسه ورکوي او له نظره لویږي. د هغوی ځای معمولا هغه غوړه مالان، نالایق او ابن الوقت کسان نیسی چي د پاچا د خوښي سره سم مشورې ورکوي. له دغه ځایه څخه د پاچاهانو تباهي پیل کیږي.

اعلیحضرت امان الله خان ته خپلو نیژدې هوښیارو سلاکارانو او مشروطه غوښتونکو مشوره ورکړې وه چي په یوه مشروطه نظام کي د صدراعظم او پارلمان درلودل حتمي دي. څکه نو هغه د ارو پا له سفر څخه د راستنیدلو نه وروسته د اکتوبر پر پنځمه نیټه په خپله څلورمه وینا کي وویل چي ما د صدارت د مقام لپاره شیراحمد خان خوښ کړی وو او هغه ته مي د کابینې د جوړولو هدایت ورکړی وو.خو څرنګه چي مهم کسان ل هغه سره همکاری کولو ته حاضر نه دي نو ما فیصله وکړه چی تر څو پوري نوی پارلمان را غونډیږي نو د صدارت چاري به پخپله پ مخ بیایم. څکه چي یوازې زه کولای سم چي د انقلابي اصلاحاتو کارونه پر مخ بوزم. زه یو انقلابي پاچا یم او غواړم چي د ټولني د ژوند په هره مرحله کي یو انقلاب راولم. هر هغه مامور چي نه غواړي زما سره د زړه له کومي همکاري وکړي باید استعفی وکړي. د کابل د ګمرک ریس عبدالرحمن خان لودین پورته سو او خپله استعفی یې وړاندي کړه .ادمک ص ۱۳۷ په دې توګه په یوه او بل ډول او په یوه او بله مرحله کي د امان الله خان د کار او صادق ملګري ورڅخه بیل سول او میدان هغو کسانو ته پاته سو چي هیواد یې بالاخره د اغتشاش لمني ته وغورځاوه.

اعلیحضرت امان الله خان ته له خپل پلار څخه په خزانه کي ۱۵۰ میلیونه روپۍ پاته سوې. دا دونه پیسي وې چي که، د منظمو کلنیو عایداتو سره یو ځای، سمي لګول سوي وای نو تقریبا د هرڅه لپاره یې بس وې. خو امان الله خان هغه پیسي د ښایستو قصرونو په ابادولو، چي د هغوی د جوړولو لپاره مهندسان یې زیاتره له بهر څخه راغوښتل، په ډیرو زیاتو هیوادونو کي د سفارتخانو په پرانیستلو، چي ډیر زیات لګښتونه یې غوښتل او زیاترو سفارتخانو ته اصلا ضرورت هم نه وو، د الوتکو په رانیولو، بهر ته د محصلینو په لیږلو او ماشینونو په رانیولو او له بهر څخه د انجنیرانو او ډاکټرانو په استخدامولو ولګولې. افغانستان دې ټولو شیانو ته ضرورت درلود. امان الله خان دغه ضرورت احساس کړی وو، خو په داسي هیواد کي چي هر څه ته ضرورت لري نو د هر ضرورت د لیري کولو لپاره جلا او پروخت ګام پورته کول په کار دی. محمد نادرخان وایی د کابل په لارو کوڅو کي هره ورځ په لس هاوو خارجي ډاکټران او انجنیران دې خوا ها خوا ګرځیدل او هیڅ کار یې نه درلود. د انجنیرانو لپاره نه پروګرام وو، نه پلانونه وه چي د دوی کار ورباندي وکړي او نه سامان وو چي دوی د کار کولو په وخت کي هغه استعمال کړي. په ښوونه او روزنه بې خرته پیسي لګیدلي او پیسي لکه اوبه داسي رواني وې. ضمنا پوځ او د پوځ لګښتونه به خطرناکه ډول کم سول او دولت نه سو کولای چي په ولایاتو کي د ناکراریو د مخنیوي لپاره کار ورڅخه واخلي .ادمک ص ۸۷

د ډیلي میل خبریال رانلډ وایلډ چي د اعلیحضرت امان الله خان د پاچهی په وروستیو شپو ورځو کي کابل ته تللی وو وایی چي یوه بهرني سړي سلام رته وکړ ویل یې زه سیګنور پیري یم. په انګلیسي ژبه خبري کوم. زه دلته د بی سیم انجنیر یم او د افغانستان د حکومت لپاره کار کوم. خو دلته بی سیم نسته .وایلډ ص ۱۴۸

د امان الله خان ورور کبیر، چي د روغتیا وزیرو، د ملکي روغتون جرمني آمر ته وویل چي په روغتون کي باید د ایکس رې ماشین ودرول سي. هغه ورته وویل چي د ایکس رې ماشین دونه زیاته بیه نه لري و خو د هغه چلول ډیري زیاتي پیسي غواړي او هغه پیسي په نورو ځایونو کي باید ولګولي سي. کبیر ورته وویل چي د ماشین د چلولو لګښت نسته. څکه چي له هغه څخه کار نه اخیستل کیږي. خو موږ باید دا وویلای سو چي په کابل کي د ایکس رې ماشین لرو. د امان الله خان ایراني سکرټر هغه ماشین د کبیر تر پیشنهاد کړي قیمت لس چنده ارزانه واخیست. کبیر بې آبه سو او استعفی یې وکړه .سټیوارټ ص ۳۰۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

امان الله خان، د ده په اصطلاح یوه انقلابي پاچا په حیث، د خپلو اصلاحاتو پر داسي اړخونو د لیونتوب تر سرحده ټینګار وکړ چي د افغانستان د وروسته پاته ټولني لپاره یې منل تقریبا غیر ممکن وه. هغه د چادرۍ سره د تعصب ترسرحده مخالفت وکړ او یوه ورځ یې په کابل کي په عمومي باغ کي یوه ښځه په چادري کي ولیده. په زوره یې ورباندي چیغه کړه چي د دې چادرۍ سره دلته څه کوې. پخپله ورغی د ښځي څخه یې چادري لیري کړه او اور یې ورته واچاوه .ښځه مجبوره سوه چي لوڅ مخ خپل کورته ولاړه سي. بله ورځ یې یو بل سړی ولیدی چي بګړۍ یې تړلې وه او اوږدې ماتې یې پرې اینسي وې. هغه یې پخپله ونیوی. د سلماني دوکان ته یې بوت. ماتې یې ور وخریلې او رخصت یې کړ .ستیوارټ ص ۳۷۸

که دا کیسي، چي په ځینو غربي کتابونو کی یې ریپوټ ورکړه سوی دی، ومنو نو ویلای سو چي امان الله خان د خپلو اصلاحاتو په عملي کولو کي د انقلابیګرۍ څخه نه بلکه د لیونتوب څخه کار اخیستی دی.

د کندهار ملایانو یوازي له دې کبله د امان الله خان د کفر فتوا صادره کړه چي د خپلي ښځي مخ یې لوڅ کړی وو. دا فتوا به حتما د مامورینو او وروسته د ده د سلاکارانو تر غوږونو رسیدلې وي. که ده خواخوږي سلاکاران درلودلای نو حتما به یې د کندهار د خلکو دغه سخت عکس العمل ته متوجه کړی وای او ښایي چي په نتیجه کي هغه د خپل جدیت څخه لاس اخیستی او یو څه نرم سوی وای. خو له بده مرغه چي نامردو او غوړه مالو ملګرو امان الله خان ته په هیڅ برخه کي داسي خبره نه کوله چي ښایي ده به یې اوریدل نه غوښتل.

مأخذونه
۱ :محی الدین انیس :بحران ونجات طبع دوم ۱۳۷۸ مرکز نشراتي میوند
۲ :عبدالحی حبیبي : جنبش مشروطیت در افغانستان چاپ ۱۹۸۵
۳ :میرمحمد صدیق فرهنګ :افغانستان در پنج قرن اخیر جلد دوم چاپ ۱۹۸۸
۴ :عبدالحق مجددي : افغانستان از امیر کبیر تا رهبر کبیر(حقیقت التواریخ)چاپ اول ۱۹۹۹
۵ :خاطرات آقا بکف ترجمه دکتر حسین ابوترابیان :چاپ اول تهران ۱۹۷۸
۶ :محمد ابراهیم عطایی :د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه دریم چاپ ۲۰۰۴ میوند خپرندویه ټولنه
۷ :میر غلام محمد غبار : افغانستان در مسیر تاریخ چاپ اول ۱۹۶۷ کابل
۸ :اعلیحضرت امان الله خان: حاکمیت قانون در افغانستان.
د هغو یاد داشتونو مجموعه ده چي اعلیحضرت امان الله خان کندهار ته، په کال ۱۹۲۵ کي، د خپل سفر په ترڅ کي او له سفر څخه وروسته ترتیب او چاپ کړي دي.
۹ :برهان الدین کشککي :نادر افغان: چاپ مطبعه سنګي ریاست عمومي مطابع کابل، ۱۳۱۰ هجري شمسي
۱۰ :مارشال شاه ولي خان فاتح کابل: یاداشت های من .چاپ پنجم
11 :Vartan Gregorian : The Emergence of Modern Afghanistan 1969 Stanford University Press.
9: Rhea Tally Stewart : Fire in Afghanistan1973
12: Ronald Wild: Amanullah Ex- King of Afghanistan Third Edition 1983
13: Ludwig W. Adamec: Afghanistan’s Foreign Affairs to the Mid-Twentieth Century 1974 University of Arizona Press
12: Louis Dupree: Afghanistan 1980 Edition
14: W.K Fraser-Tytler: Afghanistan A study of Political Developments in Central and Southern Asia 1967
15:Leon B. Poullada: Reform and Rebellion in Afghanistan 1973 Cornell University
16 😛ercy Sykes: A History of Afghanistan 1940
17 :Mohammad Ali: Progressive Afghanistan 1933 Kabul

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library